

בין עצמה לדעת:

בעקבות שלמה אהרונסון, דוד בן גוריון – מנהיג הרנסנס ששקע*

טוביה פרילינג

א. כיצד משיגים מדינה ומה יש לעשות כדי לא לאבדה...

מוזיקולוג המקדיש שלושים שנה לחקר יוהן סבסטיאן באך והמגיע למסקנה כי מלחין זה היה גאון מוזיקלי – מי שהעמיד לעולם המוזיקה ולעוסקים בו אמות מידה מיוחדות משל עצמו – יוערך כנראה בעיני עמיתיו המוזיקולוגים על פי טיב הנמקותיו, ואילו המסקנה עצמה תיחשב קרוב לוודאי אמת טריביאלית. לעומת זאת חוקר, ובעיקר אם הוא חוקר ישראלי, אשר יחקור שלושים שנה את בן-גוריון ופועלו ויגיע למסקנה כי בן-גוריון היה גדול המנהיגים היהודיים בעת החדשה, נוטל על עצמו סיכון מקצועי גדול: הוא עלול להיות מוצג כמי שנגוע בפולחן אישיות. והנה שלמה אהרונסון לא רק שהסתכן בכך, אלא שהוא הרחיק לכת עד ששם את נפשו בכפו ממש, לא כבש את הנימה האירונית המלווה את כתיבתו, והעז לקבוע כי חלק מעמיתיו המלומדים, חוקרים מובהקים ואנשי רוח, מייסדי מכוני מחקר ופקולטות בהן הוא עצמו שרת ומשרת – גילו קוצר יד וקוצר ראות היסטוריים – וקלעו את עצמם ואת החברה בישראל למצב מבין: בראשונה – גם הם נשבו בקסמיו של המנהיג המכונן, נכבשו בתקותיו וכמיהותיו –

* שלמה אהרונסון, דוד בן-גוריון: מנהיג הרנסנס ששקע, המרכז למורשת בן-גוריון, קריית שדה-בוקר, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 1999 (להלן: אהרונסון, מנהיג הרנסנס), 455 עמ'.

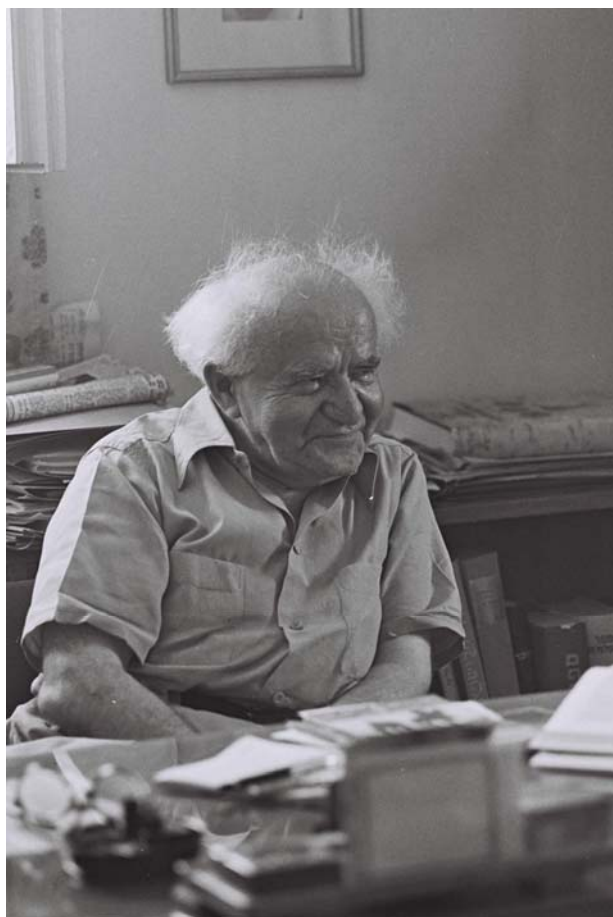
למען הגילוי הנאות עלי להדגיש כי בכותבי על ספרו של אהרונסון חף אני מכל אובייקטיביות, וארבע סיבות לכך: א. הייתי מיוזמי כתיבת הספר. ניתן לשער שלא הייתי עושה כן אילו הייתי סובר שלא תהייה לספר תרומה ראויה לחקר בן-גוריון. ב. הספר יצא לאור במסגרת הוצאה לאור של מוסד אשר עמדתי שמונה שנים בראשו. ג. המחבר מגלה כלפי נדיבות רבה ומעטיר לספרי המצוטט בפרק השני פעמים רבות, שבחים רבים. ד. כמו אהרונסון, גם אני סובר שככל שחולף הזמן דמותו של בן-גוריון הולכת ומתחדדת כמנהיג החשוב ביותר שקם לעם היהודי בעת החדשה.

שהם עצמם הגדירו לימים כמשיחיות – ולפחות בתקופת ה'סער והפרץ' היו לחייליו ולחייליה של המהפכה הציונית. הייתה זאת התקופה בה חתר בן-גוריון, בדרכו, לא רק לכינונה של מדינה ככל המדינות, אלא למה שהגדיר במעומעם ובמעורפל 'חברת מופת' ו'עם סגולה' היכולים לשמש 'אור לגויים'.¹ רעיון מוביל חדש שעיקר ייעודו לשמש מעין כוח מלכד ומחשק לחברה מנומרת, מפולגת ומתהווה, ובעיקר *raison d'être* לעיליותיה. אחר כך, משעה שחשו כי נלכדו במצב לא ראוי למעמדם, שהרי אינטלקטואל אמיתי אינו יכול לשרת ממסד, גם אם הממסד – בעוונותיו – יש והוא עושה כמה וכמה מעשים שיש בהם תיקון היסטורי לשורה של אנומליות יסודיות במצבו של עם – כי אז הפכו לקבוצה לעומתית, המתייסרת ונואקת תחת עול התפקיד שנטלו על עצמם, מתוך חולשת הדעת ומבלי משים. או אז, כך ממשיך אהרונסון, במהלכם להשתחרר מן העול הלא-ראוי הזה – מן המלכוד בו ראו כי מצאו עצמם – לא הסתפקו בתרומה היסטוריוגרפית ובפרשנות משלהם ללידתה של אומה ולאורחו ורבעו של מכוננה – אלא גם יצאו למלחמה של ממש. אלא שהייתה זאת – בחשבון אחרון ולפחות לפי שעה – המלחמה הלא-נכונה ונגד האיש הלא נכון. כה עזה וגורפת הייתה מלחמתם בבן-גוריון עד שפגעו, עיכבו ומנעו מהלכים שאילו היה מצליח להשלימם – כי אז חלק מהרעות החולות של חברתם בימים האלה ובזמן הזה היו נמנעות גם מהם – לפי דרכם – ואולי גם משאר חלקיה, מגזריה ומגדריה של החברה בישראל. וכך, דווקא חוקרים ואנשי רוח המפליאים ללמד דיאלקטיקה מהי, אלה שחששו מפגיעתה האפשרית של ה'ממלכה של המידות הטובות',² תרמו להיוולדה של ממלכה מסוג אחר ובתוכה כמה וכמה מביטויי היפוכה. במחצית השנייה של הספר מציג אהרונסון את הדיאלקטיקה המרתקת הזאת. מן הבחינה הזאת, יש משהו 'תנכ"י' השזור בדפי הספר שלפנינו: המתח שבין הנביא והכוהן, נוכחותו של הכוהן המתגלגל בדמותו של נביא, הרעות

1 דוד בן-גוריון, 'ערכי הרוח', 10.1.1952, בתוך: חזון ודרך, כרך ג, תל-אביב 1952, עמ' 283-282; הרצאת בן-גוריון בטכס הענקת תואר דוקטור כבוד מטעם אוניברסיטת ברנדייס, דבר, 10.3.1960; 'ייחוד וייעוד', בתוך: ייחוד וייעוד, ירושלים 1971, עמ' 118-120; דברי ראש הממשלה בטכס קבלת תואר דוקטור כבוד מטעם האוניברסיטה העברית בירושלים, דבר, 5.4.1957; דוד בן-גוריון, 'האקדמיה – מכשיר לביצוע תמורה היסטורית בעמנו: דברי הברכה לשיבה הראשונה של האקדמיה למדעים', דבר, 31.1.1962; ראו גם: מיכאל קרן, בן-גוריון והאינטלקטואלים, קריית שדה-בוקר 1988 (להלן: קרן, בן-גוריון). ראו, שם: דבריו על הרקע התאורטי כתשתית לתיאור ולניתוח היחס בין 'עצמה' ל'דעת'.

2 ראו: אהרונסון, מנהיג הרנסנס, עמ' 97-99, 121, 287, 301, 304, 313, 361, 367, 385-386; לעניין יחסיו של ב"ג עם האינטלקטואלים הישראליים, ראו: עמ' 66, 71, 95, 100; בעמוד 95: יחסו של בובר אל ב"ג; עמ' 339, הוויכוח של ב"ג עם חיים הזו ועם ברגמן, והתכתבותו עם ס' יזהר; ושוב: ס' יזהר, עמ' 344; עמ' 342: ביקורת ליבוביץ, רוטנשטרייך ומרטין בובר על ב"ג – עמ' 345-348; חזית אינטלקטואלים נגד ב"ג, עמ' 349; רוטנשטרייך ואחרים, עמ' 351-352; המאבק של ליבוביץ, א"א אורבך, רוטנשטרייך, יעקב טלמוז, דן פטינקין ורבים מאנשי האוניברסיטה העברית, עמ' 362-361, 374-376.

שחברה זאת המיטה על עצמה כמו ידיה משום שאחרי וככלות הכל חטאה ועיוותה ואפילו 'עשתה הרע בעיני ...', אווירה של חטא ועונשו.

בן-גוריון בשדה בוקר, 5.10.1962
[באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית, צלם: פריץ כהן]

בספרו רב המוקדים והעמוס חתר שלמה אהרונסון לבדוק שתי שאלות מרכזיות שהעמיד לעצמו בן-גוריון, את הקשר בין שתיהן ואת התשובות שבן-גוריון – לפי אהרונסון – רקם להן. השאלה הראשונה: כיצד משיגים מדינה. השנייה: מה יש לעשות כדי לא לאבדה.³ גרסתו של אהרונסון לתשובת בן-גוריון לשתי השאלות הללו היא

מישור אחד של הספר. המישור השני – פולמוסי יותר אך לא-פחות חשוב – הוא בחינת דרך ייצוגן של התשובות הללו בהיסטוריוגרפיה ובשיח הציבורי של סוף שנות השישים, במהלך שנות השבעים וכך עד עצם הימים הללו. מן הבחינה הזאת, ספרו של אהרונסון הוא בעת ובעונה אחת, כפי שלימדו אותנו פלומב (J. H. Plumb) ואחרים, גם כתיבה על ה'היסטוריה' וגם על ה'עבר' של השנים המעצבות הללו.⁴ גם סיפר (נרטיב), גדוש אירועים ותהליכים המובאים ומנותחים ביד מומחה וגם ספר בעל נימה – לעתים גלויה ובוטה, לעתים סמוייה ונרמזת – של פולמיקה מושחזת לסברות קודמות ולעתים גם – וטוב אם היה נמנע מכך – גם של אפולוגטיקה.

בספר שהוא מעין מסע סיבובי – פה ושם כמעט אסוציאטיבי – נע אהרונסון סביב בן-גוריון העומד על מעין דוכן, בוחן אותו במעגלים, משייט לו בזמן אחורה וקדימה, מדלג בין הכללות ותובנות מרתקות לבין סיפר פרטני-דקדקני, שיש בו גם חידושים חשובים רבים וגילויים מרתקים וגם חלקים ארכניים ולעתים אפילו מעיקים. לצורך שחזור הסוגיות העיקריות, ניתוחן והערכתן ולצורך שזירת מכלול טיעונו, גייס אהרונסון לשרותו תחומי דעת שונים, שפע מרשים של ידע מגוון, אשר מתוכו ובאמצעותו, ניסה לחצוב את בן-גוריון העומד על אותו כן. כרבים הסוברים שאחרי הכל כתיבת היסטוריה אינה אלא מעין שיח בין ההווה לעבר, קשה שלא להתרשם שחוסר הנחת הכללי על מצבה של ישראל בעת כתיבת הספר הקרין מאוד על מהלכו הסיבובי-ספירלי של אהרונסון בהתבוננותו בעבר, נושאו ומושאו, וגם על הנימה האלגית השורה פה ושם על הספר ועל שמו. מתוך התרפקות וגם געגועים למנהיגות מסוג אחר, מצביע הוא על הפער בין עצמת מנהיגותו של בן-גוריון והתבונה העמוקה שהזינה אותה, לדעתו, לבין כל אלה שבאו אחריו. בטון המזכיר את תומס קרלייל⁵ מספר לנו אהרונסון שככל שהזמן והמרחק מאדירים ומעצימים את בן-גוריון ואת כל מה שהספיק

4 על ההבחנה בין 'היסטוריה' ל'עבר', ראו: J.H.Plumb, *Death of the Past*, London 1969 לפי יעקב שביט, 'לטפס על קיר חלק', בתוך: עיונים בתקומת ישראל, כרך 9 (1999), עמ' 544.

5 תומס קרלייל – 'על ההיסטוריה' [כביוגרפיה של מנהיגיה], ראו למשל: J. Symons, *Thomas Carlyle, The Ideas and Times of a prophet*, [n.p.] 1952; B.H.Lehmann, *Carlyle's Theory of the Hero*, New York 1928 לספרות תאורטית רלוונטית לרפוס מנהיגותו של בן-גוריון, ראו למשל: J. Burckhardt, 'Great Men of History', in: *Reflections on History*, London 1943; C. J. Friedrich, 'Political Leadership and the problem of Carismatic Power', *The Journal of Politics*, Vol. 23, No.2 (February 1961); Hook, Sidney, *The Hero in History: A Study in Limitation and Possibility*, Boston 1955; Paige, Glenn, *The Scientific Study of Leadership*, New York 1977; Phillip, Abbot, *Strong Presidents: A Theory of Leadership*, Knoxville 1996; G. Plechanov, 'The Role of The Individual in History', in: P. Gardiner (ed.), *Theories of History*, London 1969; R. M. Tucker, 'The Theory of Chrismatic Leadership', in: Dankwart A. Rustov (ed.), *Philosophers and Kings: Studies in Leadership*, New York 1970

לעצב כרצונו, מתגמדים אלה שבאו אחריו – מתנגדיו ויריביו, תלמידיו ואלה שהכריזו על עצמם כממשיכי דרכו.

ב. על חרדתו של האב המכונן

שם הספר מושך תשומת לב, אולם, מעלה תהייה: מה בדיוק שקע – המנהיג או הרנסנס? בספר שישה פרקים⁶: הראשון: 'על התועלת המוגבלת שבהשוואות היסטוריות', מציג את לוז ההסבר של אהרונסון למנהיגותו של בן-גוריון, כמודל למנהיג וכ'איש הרנסנס' החופשי, האוטונומי, הבלתי-תלוי, שאינטלקטואלית אינו חייב מאומה לאפיפיוורים, לבעלי ממון ושררה, להוגים, לאנשי רוח ואלופי תקשורת שלא הסכים עמם, ואף לא לשליטי תבל. שילוב אישיתי כזה, על כך מסכימים גם אחרים, נדיר במקומותינו. בן-גוריון הקדים לשלם על כך. ואחריו, סבור אהרונסון, שילמה החברה הישראלית שוויתרה בטרם עת על בן-גוריון ועל הדרך אותה גילם, ועוד נחזור למצע הפרשני הזה ולתפיסות הנגזרות ממנו.

בפרק השני: 'השואה ולקחיה' מציג אהרונסון את תפיסת 'המלכוד המרובע', ולפיה נלכד העם היהודי במהלך מלחמת העולם השנייה במצב חסר מוצא. בתחילה השואה לא העסיקה את מנהיגי המערב. היא התנהלה במרחקים שהיו מעבר להישג ידם, ובעיקר – מחוץ לטווח השגתם. אחר כך, בשלהי שנת 1942, כשהתברר שהטבח נרחב לכל רחבי אירופה וכי הוא, בעצם, שלב חדש בתולדות מעשי הרצח הנוראים שהעולם ידע, היו מנהיגים אלה עסוקים מעל ראשם בניהול המלחמה ובהכרח לגייס את עמיהם לעמוד בה. זאת בשעה שהם נחלו תבוסות קשות – שהשפיעו, כמובן, גם על שיקוליהם בענייני היהודים. אחר כך – כשהתפנו משהו – האמינו שגורל היהודים לא תלוי בהם, ובמה שהוא כן תלוי בהם כי אז עליהם לוותר להיטלר במישרין או לשחק לידי בעקיפין. מאחר שחובתם הראשונה היא לדאוג לעמיהם, ומאחר שפעלו במסגרת דמוקרטית בשם עמיהם, בסופו של דבר לא יכלו לנהוג אלא כפי שנהגו. לאמור: במצבים היסטוריים מסוימים גם עמים דמוקרטיים וגם הנהגותיהם מחויבים לפעול קודם כול לטובת האינטרסים של עצמם, ובייחוד במצבים אסוניים כפי שצ'רצ'יל והבריטים, ודה גול והצרפתים – ואחריהם בנסיבות אחרות גם רוזוולט והאמריקנים – פעלו בימי השפל של מלחמת העולם השנייה. מכיוון שכך, לא די להיות צודק. חשוב להיות בלתי תלוי, ולא ראוי הוא שעם יבנה את תמונת עתידו, ואת סיכוייו לשרוד תקופות מבחן ומשבר קשים, על נכונותן של מדינות גדולות – גם הנאורות והדמוקרטיות שבהן – לבוא ולהיחלץ לעזרתו בכל עת, בכל הנסיבות ובכל מחיר. זו

6 עד כתיבת הדברים שלהלן נתפרסמו כבר מספר מאמרי סקירה וביקורת על ספר זה. ראו למשל: זאב צחור, 'הכל בגלל הכור', ידיעות אחרונות, המוסף לספרות, 7.4.2000; מיכאל בר-זוהר, 'בין מקיאווילי לדונטלו', הארץ, מוסף 'ספרים', 14.6.2000.

תפיסה על מלכוד מובנה שאהרונסון שכלל במחקריו על השואה. הוא הציג אותה במפורט בפרק הזה, והיא מפרנסת גם חלקים אחרים בספרו ומוליכה אותו משם לבניית התשתית ההסברית על הקשר בין לקח השואה לבין מקומו של הגרעין בתפיסת הביטחון של ישראל,⁷ אליבא דבית מדרשו של בן-גוריון. למותר לציין שהתשובה על השאלה כיצד לא מאבדים מדינה בשל ציפיות לא-ריאליות מן העולם וממצפוננו, קשורה גם לכך.

בפרק השלישי⁸ מתאר אהרונסון את תמרוניו של בן-גוריון בין הימין לשמאל – את החתירה ל'בניית המרות'⁹ בעם-לא-עם וביישוב המושתת על יסודות וולונטריסטים בו

7 את תפיסתו על 'המילכוד המרובע' פורס שלמה אהרונסון בהרחבה בספרו [בהכנה]

The Quadruple Trap: Hitler, the Allies, the Jews and the Arabs: 1919-1945 (Forthcoming)

אהרונסון כותב בהרחבה על חלקו של בן-גוריון באופציה הגרעינית, בספרו: נשק גרעיני במזרח התיכון; ערפול, תיאוריה ומציאות 1993-1948, כרכים א-ב, ירושלים 1994-1996 (להלן: אהרונסון, נשק גרעיני), ובמאמרים נוספים שפרסם מאז. ראו לעניין זה גם ספרו של אבנר כהן, ישראל והפצצה, ירושלים ותל-אביב 2000 (להלן: כהן, ישראל והפצצה). גם כהן מגדיר את בן-גוריון כאדריכלו של המפעל הזה: 'בלי ידו המכוונת של בן-גוריון, המיזם הזה לא היה קם. שום מנהיג ישראלי אחר באותם ימים לא ניחן בחזון, באומץ ובסמכות הדרושות לקבלת ההחלטות הללו'. פרס, ממשיך כהן, תרגם את תפיסת בן-גוריון לשפת המעשה. ארנסט ברגמן, השותף השלישי לייסודו של המפעל, סיפק את הגיבוי המדעי והמקצועי: 'התחברותם של שלושת האישים האלה באותו הזמן ובאותו המקום איפשרה את המיזם הגרעיני הישראלי. אם אפשר בכלל לחוות דעה מעין זו בהיסטוריה, אפשר לומר כי בלי אחד משלושת האישים הללו, ובלי שיתוף הפעולה המיוחד שנרקם ביניהם, לא היה קם מיזם גרעיני ישראלי. אחרים עזרו להם והרימו תרומות חשובות, אבל את ההישג יש לזקוף בראש ובראשונה לזכות השלושה'. ראו שם, עמ' 27-44, המביא אף את חלקו של אשכול, שלדבריו, הציל את תמונה מהלחצים הברוטליים האמריקנים לחיסולה. סייע בידו עוזרו צבי דינשטיין. פרוץ יובל נאמן העיד כי כאשר בן-גוריון התפטר ב-1953 – הצטמצמה פעילות הגרעין של ישראל. פנחס לבון, מחליפו של בן-גוריון במשרד הביטחון, לא היה 'שותף לחזון הגרעין. הוא חשב שכל הדיבורים בנושא זה הם דימיוניים'. גם ראש הממשלה דאז, משה שרת, התנגד לאפשרות שישראל תבחר באופציה הגרעינית. גם בין המדענים התעוררו ספיקות, משום שהנושא היה 'גדול' מדי מכפי מידותיה של ישראל, ולפיכך ביטל לבון ב-1954 את המחלקה הקטנה שהוקמה במשרד הביטחון ועסקה בנושאי גרעין. המחלקה על ששת חוקריה, ביניהם: יגאל תלמי, עמוס דה שליט, ושאל פלח, נמכרה במאה אלף דולר למכון וייצמן. כששב בן-גוריון בפברואר 1955 למשרד הביטחון, ועוד יותר מכך, לאחר שחזר למשרד ראש הממשלה – עלה הנושא הגרעיני שוב לסדר היום הלאומי. נאמן התוודע לכך מתוקף תפקידו כסגן ראש אמ"ן. ראו דברי יובל נאמן בכינוס במרכז למורשת בן-גוריון, דצמבר 1995, וכן אצל יוסי מלמן, 'רגע לפני הפיצוץ עם האמריקנים', הארץ, 10.12.1995.

8 הפרק השלישי, עמ' 205-255: 'בן-גוריון בין ימין לשמאל', כולל חמישה תתי-פרקים: 'בן-גוריון והימין'; 'הדרך לבילטמור'; 'מבילטמור ל"סזון הגדול"'; 'עוד על "מכונה מחשבת"'; 'מלחמת השחרור ומצב החירום הנמשך'. אהרונסון משתמש במונח 'מלחמת שחרור' ולא 'מלחמת עצמאות' ובמונח 'פרוק הפלמ"ח' ולא 'פרוק מטה הפלמ"ח', שני מונחים שאפשר לתהות עליהם, אפילו אם המחבר בחר לנקוט בלשון שהייתה שגורה בימי ההתרחשות.

כלי האכיפה הם ראשוניים מאוד. מדינה וחברה עובריים אשר אחד מרכיביה העיקריים של תרבותן הפוליטית היה המשך השחזתם של דפוסי ההתחמקות מכל סוג של מרות. דפוסים שאם לא היו מוטבעים ב'גנום', באופיה של האומה מלכתחילה – הרי שהם נבנו בה בהדרגה בשל הגורמים הסביבתיים והאחרים, ברוב שנות קיומה בגולה, בסביבה זרה ותחת שלטון זר ומתנכר. מדינה בה משמעת מבצעית בסיסית, ובגרות ממשלית מינימלית לא נולדו בה באחת ובהכרח עם המעבר מיישוב למדינה, ברוח החגיגית של ההכרזות על כינונה מכאן – וגם לא נצרפו בלהט הייסורים והחבלים שליוו את לידתה – מכאן. זו חברה צעירה משופעת תעוקות ומועקות שנגזרו גם מהעומסים הבלתי אפשריים שנתבעו מהנתיב בו הלכו מרבית חבריה, וגם מן הסימנים העזים שחרצו בה התהליכים הצנטריפוגליים והצנטריפטליים משלהי האמנציפציה ואילך. טלטלה גדולה וכוחות עזים שהטיחו אותם לכל העברים. גם את השותפים מרצון – וגם את אלה שבעצם לא הייתה להם ברירה אחרת ונאלצו להשתתף בהמשך המהפכה שבאה לאחר הגירה, מאורעות, שואה, שלטון זר ומלחמת עצמאות עקובה מדם. מעשה מרקחת שרק מחזאי רב כשרון היה רוקח לגיבורי מחזהו על השיבה להיסטוריה – עם כל הממדים הדרמטיים והטרגיים, המיתיים וההרואיים שראוי היה לשלב בו.

כל אלה מול הרצונות הטבעיים והאנושיים האחרים: להתפרק מפולחן ההיסטוריה ומעולה הכבד, מן הממלכתיות, הקולקטיביות הלאומית והרעיונות האוטופיים ולהתחיל ו'להפריט' את רעיון המדינה ואת אורחות יישומו. להקים חברה המכירה בחשיבות החיים הפרטיים והיומיומיים, מדינה צנועה המכירה במגבלותיה הרוחניות והפיסיות, המדלגת לשלב הפרגמטי והשוקדת על רווחת חייהם של אזרחיה. 'סתם' מדינה 'נורמלית', היכולה להשלים עם אנשים המבקשים להסתפק במה שהושג וללכת הביתה, לחלוץ את הנעליים ולמתוח את האיברים הדוויים, להנות מ'יום הקטנות' שלאחר המהפכה ולקיים את עולמם הפרטי הסגור, המנוטרל מן הצורך לעמוס את 'הגאולה' ו'התקומה'. אנשים המבקשים פשוט לנוח סוף סוף, ללכת לישון בשקט – ולבסוף אם חלילה וחס גם באה השעה – פשוט למות על מיטתם, כפי שניסח זאת דן מירון. על רקע זה ומתוך הפער הבלתי נמנע שנגזר מזה בין המנהיג ורוח המהפכה לבין אלה שחתרו להשיג את ה'פור' ממנה – מציג אהרונסון בדרך מרתקת את הקלות הרבה בה נתפסה והוסברה חתירתו של בן-גוריון לליבויה הלהט המהפכני, להמשך ה'דריכות' – ה'מתיחות' – המגויסת ולבניית המרות, ככולשביזם, כאנכרוניזם וכסתם אטימות של מנהיג קר, אכזר וסומא.¹⁰

9 'בניית המרות' הוא מונח שתרם לנו וביסס אותו מאוד שבתי טבת, בביוגרפיה המקיפה מאוד שלו על בן-גוריון; ביוגרפיה שבעת כתיבת הדברים כאן הביאה את הקוראים עד למהלך שנות הארבעים ושכתיבתה עודה בעיצומה.

10 בפרק הזה, בסיכום עיקריו, נטלתי חירות לעצמי לשלב את תפיסתו של אהרונסון בדברי קודמיו, גם בהשקפותי שלי בנושא הזה – והאחריות לסיתוזה זאת כולה עלי. בעניין זה מביא אהרונסון עצמו

בפרקים הרביעי, החמישי והשישי בונה אהרונסון את הקשר בין שלוש המלחמות שליוו את כל אחד משלושת העשורים הראשונים של המדינה ואת הקשר שבין המלחמות הללו לבין חרותו של בן-גוריון שמא המדינה העוברית שהושגה אף לא תצליח לצלוח את גיל הילדות ולהגיע לגיל הבגרות. הנה לפניכם הסדר המופתי והמינון המדוד שהציע 'שר ההיסטוריה': מלחמה לכל עשור, ובעיניהם של מתנגדי בן-גוריון – מהלכים מתוכננים, מלחמות ברירה של מניפולטור צמא דם אשר פילס את הדרך לירושלים דרך לטרון על גופות הנערים שנצלו מן השואה.¹¹ גם מהבחינה הזאת, ואולי דווקא על רקע שלוש היריות שהחרידו ב-4 בנובמבר 1995 את הכיכר בתל-אביב, אפשר להבין היום את חרותו של האב המכונן, כמו גם את חרותם של האחרים. הנה כי כן, העבר, לעתים, אינו אלא רק 'תרוץ' נוח וגירוי ראוי לכתיבה על מצוקות ההווה. בפרק הסיכום – ובעיקר בשורותיו האחרונות, נפרד אהרונסון מגיבור ספרו. תחושת הפרידה הכבדה המקופלת בהן כפולה ומשולשת, ושלושתן נמהלות זו בזו: הראשונה – פרידה מן הגיבור. השנייה – תחושתו הכבדה של הגיבור הנפרד מתפקידו בהיסטוריה, והשלישית – פרידתו מעמו קשה העורף שלא שמע, לא למד, ומן הסתם, גם ישלם על כך טבין ותקילין. מעין צלילים אחרונים של רקוויאם, שורות אחרונות באלגיה:

סיכום, ניתוח וסינתזה מעודכנים של שורה ארוכה של קודמיו שכתבו בעניין זה. ראו בין השאר: ישראל קולת, 'בן-גוריון: הדמות והגדולה', מולד, כרך ד (כ"ז), חוב' 22 (232) (דצמבר 1971) (להלן: קולת, הדמות), עמ' 340-351; דן מירון, 'מיוצרים ובונים לבני בלי בית', בתוך: אגרא: אלמנך לדברי ספרות ואמנות, נתן זך ודן מירון (עורכים), 1985-1986, כרך 2 (להלן: מירון, מיוצרים ובונים), עמ' 71-135; שלמה אבינרי, 'בן-גוריון – החזון והעצמה', הרעיון הציני לגונוני: פרקים בתולדות המחשבה הלאומית היהודית, תל-אביב 1980, עמ' 227-246; מיכאל בר-זוהר, בן-גוריון, תל-אביב 1977; יעקב שביט, 'משיחיות, אוטופיה ופסימיות בשנות החמישים: עיון בביקורת על 'המדינה הבן-גוריונית'', בתוך: עיונים בתקומת ישראל, כרך 2 (1992), עמ' 56-78; זאב צחור, החזון והחשבון: בן-גוריון בין אידיאולוגיה לפוליטיקה, תל-אביב 1994 (להלן: צחור, החזון והחשבון); קרן, בן-גוריון; טוביה פרילינג, חץ בערפל: דוד בן-גוריון, הנהגת היישוב ונסיגות הצלה בשואה, ירושלים וקריית שדה-בוקר 1999 (להלן: פרילינג, חץ בערפל), ובעיקר פרק הסיכום: 'לבחינת הסטריאוטיפ'; דברים מתוך פרקים רלוונטיים של שבתי טבת, הדרך לאייר, תל-אביב 1986 (להלן: טבת, הדרך לאייר), והביוגרפיה שלו על בן-גוריון, קנאת דוד, כרכים א-ג, ירושלים ותל-אביב 1976-1987 (להלן: טבת, קנאת דוד) ומקורות אחרים.

11 הדימוי של לטרון לקוח מתוך השיר, 'פטר הגדול', מאת פרוף בנימין הרשב (הרושבסקי): 'פטר הגדול/ סלל את עיר הבירה פטרבורג/ בביצות הצפון/ על עצמות איכרים./ דוד בן-גוריון/ סלל/ את הדרך אל דרך בורמה, העוקפת/ את הדרך אל דרך הבירה ירושלים/ בעצמות נערים מן השואה./ [...]/ בן-גוריון אסף אבק/ אדם – לזרוע לאויב בעיניים./ על עצמות נערים מן השואה/ סללנו את הדרך העוקפת/ העולה לירושלים.' השיר פורסם תחת כינויו הספרותי 'גבי דניאל', בישרים במרחב, בתוך: אגרא, כרך 2, עמ' 199-200. מצוטט אצל: דינה פורת, 'בן גוריון ושואת יהודי אירופה', הצינויות, כרך יב (1987), עמ' 293; לתיאור עדכני על מקומו המרכזי של בן-גוריון בשיח השואה, במרחב שבין השואה, משפט איימן ומלחמת ששת-הימים, ראו: עדית זרטל, האומה המוות: היסטוריה, זכרון פוליטיקה, אור יהודה 2002, עמ' 137-178.

[...] תקווה קיננה בליבו כי הזכרונות ומאבקיו, שלכאורה הוא התנער מהם כדי להיות לדמות אבהית ולא שנויה במחלוקת בשנותיו האחרונות, ימצאו בכל זאת הד בלבכם של הרבים, נְלֵא – ייקלטו בלבם של מעטים בלבד. מעטים כאלה – כפי שהיו הוא עצמו ובני דורו – חוללו בסופו של דבר כמה וכמה מעשים שהניחו תשתית. מה צמח ומה יצמח בה? תמונתו האחרונה, מצחו החרוש קמטים ומבטו התועה בעתיד שאין לנחשו, מלמדת כי הארכיטקט הניח סוף סוף את כלי מלאכתו מידו. זמנו תם. מי שיבוא אחריו יוכל לבנות ולהרוס, להוסיף ולגרוע מבניין שיסודותיו, הונחו לטוב ולרע.¹²

ג. להיכנס לעולמו הפנימי של בן-גוריון

לאהרונסון הכרות עמוקה ואינטימית עם שדה המחקר אליו בא. מכיר הוא היטב את הביוגרפיות, המונוגרפיות¹³ ושפע המאמרים שכבר תרו – כל אחד בדרכו ובמידת העמקות והעושר השמורים לו – אחר המפתח ההסברי לפענוח סוד מנהיגותו של בן-גוריון על הישגיה וכישלונותיה. מכיר היטב גם את התיעוד הראשוני המגוון בארכיונים שונים בארץ, תיעוד ההולך ונחשף בעת האחרונה בחלוף תקופת החיסיון של חמישים השנים, וכך גם את התיעוד הזר אשר החל להיפתח לפני החוקרים כבר לפני כעשר שנים. תיעוד זה הכרחי לכל מי שמבקש להקיף את מעגלי הפעולה של בן-גוריון – היישוביים, האזוריים והבינלאומיים, המדיניים, הפוליטיים והביטחוניים. הכרתם חיונית להבנת התפיסה והמדיניות, ההחלטות ודרכי יישומן – בתוך ועל רקע ההקשרים המורכבים הנגזרים מכל המעגלים הללו ומדרכי הקרנתם אלה על אלה. עושר התיעוד, השימוש האינטנסיבי בו ויכולתו של אהרונסון לקלף את השכבה החיצונית של המסרים העולים מהמקורות ולהגיע למסרים נרמזים ומשתמעים מעניינים וחשובים, בולטים בפרקים שונים של הספר ומאירים באור חדש פרשיות שרבים סברו כי המחקר בהן מוצה. רבים, אם משום שסברו כי 'המילה האחרונה' כבר נכתבה, ואם מסיבות אחרות

12 אהרונסון, מנהיג הרנסנס, עמ' 429.

13 הביוגרפיות שנכתבו על בן-גוריון: מיכאל בר-זוהר, בן-גוריון: האיש מאחורי האגדה, ביוגרפיה, תל-אביב 1986 (להלן: בר-זוהר, בן-גוריון); טבת, קנאת דוד. Dan Kurzman, *Ben-Gurion: Prophet of Fire*, New York 1983, Maurice Edelman, *Ben-Gurion: A Political Biography*, London 1964. ראו גם: זאב צהור, 'בן-גוריון כותב אוטוביוגרפיה', קשת (סתיו 1974), עמ' 144-156 (להלן: צהור, אוטוביוגרפיה). בין המונוגרפיות נזכיר: M. Pearlman, *Ben Gurion Looks Back*, New York 1965; אברהם אביחי, דוד בן-גוריון: מעצב המדינה, ירושלים 1974; אלון גל, דוד בן-גוריון – לקראת מדינה יהודית, קריית שדה-בוקר 1985; מאיר אביזוהר, הציונות הלוהמת: מבוא ליומן בן-גוריון ולזכרונותיו 1939, קריית שדה-בוקר 1985; קרן, בן-גוריון; מאיר אביזוהר, בראי סדוק: אידיאלים חברתיים ולאומיים והשתקפותם בעולמה של מפא"י, תל-אביב 1990; צהור, החזון והחשבון; פרילינג, חץ בערפל.

הדירו רגליהם מן הארכיונים והסתפקו בידוע וסמכו עליו. אהרונסון לא עשה לעצמו מלאכה קלה. ספרו הוא מופת לבדיקת ארכיונים קפדנית. ארכיוני הארץ והארכיונים הלאומיים של ארצות-הברית בושינגטון ושל בריטניה ברובע קיו בלונדון ואחרים, משמשים מצע לחלק חשוב מחידושו. יש משהו מעודד בידעיה כי קיימים עדיין היסטוריונים הסוברים כי הארכיון והתיעוד האצור בו עדיין חשובים כמצע חיוני לבניית ייצוגי העבר.

דווקא על רקע שפע המסמך בפרקים הראשונים בולטת קלישותו במספר מקומות חשובים בפרקים האחרונים.¹⁴ דווקא במקומות בהם מתחדד הדיון על מקומה של האופציה הגרעינית בתפיסת הביטחון של ישראל, כחוליה מהותית ומרכזית בתשובתו של בן-גוריון על השאלה מה על העם היהודי לעשות כדי לא לאבד את המדינה בשל לחץ מבחוץ, או בשל תהליכי כרסום מבפנים. גם במקומות בהם הטיעון משכנע וגם במקומות בהם הוא נראה מאולץ משהו – ברור כי נושא הגרעין הוא היסטוריה של פעילות חשאית וממודרת. לעולם לא יעמדו לרשות החוקר כל המקורות הקשורים בה, וגם אם מרביתם יעמדו, ברור שהם יספרו רק חלק מהסיפור. מבחנו של החוקר יהיה אפוא גם בטיבן של האינטרפולציות והאקסטרפולציות אותן יבצע, בהכללות שיגזור מן הפרטים החלקיים ובתיקופם של הפרטים שישלים מתוך ההכללות. במרחב שבין מידת הלגיטימציה השמורה להשלמות הנדרשות לבין ההכרח לשמור השלמות אלה למקרים מיוחדים בלבד, יפלו גם כאלה המהססים להשלים את החסר וגם אלה המשלימים את החסר ואינם מהססים. כך או כך, ובכל מקרה, יהא עלינו להמתין עד לפתיחת הארכיונים, או לשינויים המדיניים אשר יאפשרו דיון חופשי בסוגיה טעונה זאת, שהתנהלה ועדיין מתנהלת באזור הדמדומים המדיני והביטחוני, הרחק מהזירה והעין הציבורית.¹⁵

14 ראו למשל: אהרונסון, מנהיג הרנסנס, עמ' 420-414. בין הקביעות מרחיקות הלכת שאינן זוכות למסמך מתאים: מניעיו של נאצר סביב מלחמת ששת הימים, והקשר בין שאלת הגרעין למלחמה זאת. כך גם לגבי עמדותיו של בן-גוריון בשאלת מלחמת ששת-הימים. אכן, לדברי בן-גוריון ביומנו ובמקורותיו האחרים: הוא התנגד למלחמה. אלא שעמדה זאת ראוי שתסתמך גם על מקורות חיצוניים מבן-גוריון, ובעיקר בכל המשמעויות האחרות ומרחיקות הלכת שנכרכו בכך. גם בסוגיה החשובה – שאלת עמדתו בכל האמור בשליטה על עם זר – חושף עצמו אהרונסון בפני מבקריו בשל היעדר מסמך ותיקוף נמרצים יותר.

15 לעניין הקשר בין השינויים המדיניים או הצרכים המדיניים לבין שחרור תיעוד רשמי, ראו כתבתו של יוסי מלמן על האולטימטום של קנדי נגד הכור בדימונה: 'רגע לפני הפיצוץ עם האמריקאים', הארץ, 10.12.1995, המתייחסת גם לסיבות לשחרור מסמכי סְנוּר לרשות החוקרים; להתייחסות עדכנית לשאלת הגרעין בתפיסת הביטחון של ישראל, ראו גם: כהן, ישראל והפצצה. ראוי להזכיר כאן גם את עבודת הדוקטור של האלוף דורון אלמוג, מפקד פיקוד דרום כיום, הנכתבת עתה ובוחנת את רכיב ההרתעה בתפיסת הביטחון של ישראל. ממה שנתפרסם כבר מעבודה זאת, וגם מעבודות אחרים, עולה השאלה של היחס הראוי בין האופציה הקונבנציונאלית לבין הגרעינית, בכל תפיסת ביטחון לאומי, כולל הישראלית.

המבקש להיכנס לעולמו הפנימי של בן-גוריון נוטל על עצמו משימה שאינה קלה ואינה 'כלכלית', ואהרונסון מודע היטב לטיב המשימה. זאת, לא רק בשל כל מה שנכתב עד כה, אלא גם בשל כמות התייעוד האדירה שהותיר אחריו בן-גוריון עצמו כמנהיג-מתעד. על חוקר המבקש להציע תמונה כוללת של מפעלו להתגבר על חומר תיעודי רב-כמות.¹⁶ דווקא במצב בו עומד לפני החוקר שפע כזה של מקורות חייב הוא להימנע מליפול למלכודת של ה'היסטוריה של הטקסטים' בה מקבלת הנבירה בהם וההתחזקות אחר כל ציטוט בהם לחזות הכל או לכמעט הכל. וכבר היו מי שאמרו שבאוקיינוס הזה אפשר למצוא הרבה – גם דברים והיפוכם¹⁷ – וחכמת החוקר, מיומנותו וישרתו – עומדים במבחן. המאמרים בעיתונות היומית, וגם כאלה שהצליחו לפלס דרכם לכתבי עת מדעיים מסוימים, פרי עטם של הלנים על מדרגות הארכיונים מדי 31 בדצמבר בכל שנה, כדי לשלוף את התעודות 'הפיקנטיות' בפקוע שנת החסיון ולהציג תפיסת עולם 'סנסציונית' כזאת או אחרת, הם בדרך כלל מאמרים המוקרנים והיונקים מן האתיקה המקצועית הזאת.

בתוך השפע הזה ימצא החוקר גם את יומניו האישיים של בן-גוריון. מנעוריו ועד ימיו האחרונים ניהל יומן. למעלה מעשרים אלף עמודים מכסים את התקופה שבין 1915 לימיו האחרונים. את היומנים שכתב בשנים 1900 ועד 1914 כילתה האש שאחזה בדירה בה גר בעת שלמד משפטים באיסטנבול. ביומן – בו כתב כמעט מדי יום – לעתים מספר פעמים ביום ואף תוך כדי האזנה לדברי שותפו לשיחה – ימצא החוקר שילוב בלתי מופרע של דברים מרכזיים שכתב בשעות הרות עולם מתחום פעולתו המדינית, החברתית והצבאית לצד פכים קטנים וזוטות של ענייני חולין. שפע אדיר של נתונים על אוכלוסייה, כלכלה, גיאוגרפיה ומצבם הביטחוני של היישוב או של המדינה, וגם 'שיעורי הבית' שערך כחלק מהיערכותו לקראת קבלת החלטות, ניתוח המצבים וגם הערכתם. חגיגה להיסטוריון המבקש ללמוד על תהליך קבלת החלטות. דברי 'עד המשיח לפי תומו' וגם דברים הנכתבים היישר ובעיקר לטובת ה'היסטוריה'. אין ביומנים סימן לניסיונות מאוחרים – כעבור יום, חודש או שנה – של תיקון של רישום, נתון, תאור, ניתוח או הערכה שכתב. הם שימשו גם יומן אישי וגם יומן עבודה, אספקלריה נאמנה לשיקוף סדר יומו ושולחן עבודתו של המנהיג.¹⁸ מקור לתהייה כיצד

16 על שאלת כְּרַת התייעוד, ראו למשל: אלעזר ויינריב, חשיבה היסטורית – פרקים בפילוסופיה של ההיסטוריה, תל-אביב 1987, כרך א, עמ' 17-18, בפרק: 'חשיבה היסטורית', דיון על עמדותיהם של קרל בקר (Carl L. Becker) וצ'רלס בירד (Charles A. Beard).

17 על ההתלבטות לפיתוח כור גרעיני בישראל, ראו למשל: זאב צחור, 'בן-גוריון ובנגוריונים', כל הנגב, 26.11.1993.

18 על יומניו של בן-גוריון, ראו בין השאר: בר-זוהר, בן-גוריון, עמ' 93; מאיר אביזוהר (עורך), זכרונות בן-גוריון – מן העזבונו, כרך ו, קריית שדה-בוקר 1988, מבוא; צחור, אוטוביוגרפיה, עמ' 144-156; יהודה ארז, 'בן-גוריון אינו כותב אוטוביוגרפיה', קשת (קיץ 1975), עמ' 151-165; ישעיהו ילינק,

מדינאי-פוליטיקאי, מצליח לעמוד במתח האדיר והרצוף, בעומסים הפיסיים והנפשיים שביסוד קבלת החלטות כאלה. דברים הכתובים במין גולמיות יעילה, לצד אחרים שבהם התייחסות אישית ואפילו אינטימיות, התפייטות, רוך וקסם, כמובן במינון ובעומק האופייניים למנהיג קשוח ונוקדן, דרוך כקפיץ ואחוז תזזית של עשייה, המתעב שיחות קטנות וביטול זמן כבן-גוריון. התר ביומן אחר השתפכות וצפונות נפש, מידע על יחסים אינטימיים או רכילות אחרת, יתאכזב בדרך כלל. העסיס ייטוף, במשורה, בסיכומיו היבשים מדברי פלוני על אלמוני בשעת התמודדותם על תפקיד בכיר. או אז, כמה מפתיע, יימנו כל אחד בתורו בעיקר את כישוריהם לתפקיד ואת מוגבלותם הניכרת לכל עין של יריבם. במקומות ספורים 'יצא מגדרו': העתיק לעצמו שירים שלמים או נאומים שהותירו עליו רישום עמוק,¹⁹ ובהמשך 'תיקן' ושב להיות יבש, ענייני ונוקדני: ערך אינדקסים אין סופיים, פשוטו כמשמעו, ליומניו וגם למחברות העתקה בהם נהג לכתוב מכתבים (תוך שהוא שומר לעצמו העתק), להתמצאות קלה ויעילה, לו, לעוזריו, אולי גם לחוקריו לעתיד לבוא. כמו שפעת היומנים, גם המכתבים, הנאומים והמאמרים, כתובים בדרך כלל במשיכת קולמוס אחת, לרוב בעברית רהוטה, בהירה, עניינית ומדויקת. פה ושם גם בשפה חיה, לעיתים רחוקות גם לירית, עם תיאורים של נופים ורגשות, ועם – 'בנגוריוניזמים', כמו ההמעטה בשימוש ב'את' והעדפה מוחצנת של ה'ס' היוונית תחת הז' הגרמנית במילים הלועזיות, עניינים עליהם הקפיד, ושחלק מהם הפכו גם לנחלתם של הרבים. במכתבים להורים שכולים או במכתבים אישיים לבני משפחתו או לחבריו וחברותיו, כמו גם בכמה נאומים שכתב הוא אף מצליח לרגש את

יומני בן-גוריון, 1915-1929, 'הציגות, כך יא (1986), עמ' 412-403; טבת, קנאת דוד, כך ב (1980), עמ' 254; שבתי טבת, 'הרץ למרחקים ארוכים', מוסף ידיעות אחרונות, 3.10.1986; תום שגב, 'הזקן והיומן', מוסף הארץ, 7.9.1983; אייל כפכפי, 'על יומנו של בן-גוריון', מבפנים, כך מו, מאי 1984, עמ' 391-396; גרשון ריבלין, אלחנן אורן, יומן המלחמה, תל-אביב 1982, המבוא; אלחנן אורן, 'יומן המלחמה של בן-גוריון כמקור היסטורי למלחמת העצמאות', קתדרה, חוב' 43 (מארס 1987), עמ' 173-192; פרילינג, חץ בערפל, מבוא, עמ' 11; על אבדן החומר באיסטנבול, ראו: יומן בן-גוריון, 16.9.1966, אב"ג. שם גם אבדו מכתביו של שלמה צמח לבן-גוריון מסוף 1904 עד אמצע 1906. וראו גם: Tuvia Friling & Ilan Troen, 'Proclaiming Independence: Five Days in May from Ben-Gurion's Diary', *Israel Studies*, Vol. 3, No. 1 (1998), pp. 170-195

19 למשל: יומן בן-גוריון, הביקור בבולגריה, 2.12.1944, ארכיון בן-גוריון בשדה-בוקר (להלן: אב"ג), בן-גוריון מעתיק ליומנו בית מתוך שירה של חנה סנש, 'אשרי הגפרור'; על ההקשר ראו: טוביה פרילינג, 'בן-גוריון בבולגריה: מפגשו הראשון עם שארית הפליטה', עיונים בתקומת ישראל, כך 1 (1991), עמ' 308-342; כך גם ביומן ביקורו במחנות העקורים בגרמניה, אוקטובר 1945, בן-גוריון מעתיק ליומנו את 'העיריה בוערת' של גבירטיג. בביקורו במחנות העקורים בגרמניה, בסוף ינואר-ראשית פברואר 1946, – את 'שיר הפרטיזנים'. ראו גם: אב"ג, יומן בן-גוריון, 7.6.1940, 1.7.1940 וגם 31.5.1940, מעתיק קטעים מנאומו של וינסטון צ'רצ'יל; שניים מן האינטרוויו שערך לעצמו על עשרות מחברות היומן שלו, ורשימות שערך במסגרת כתיבת זיכרונותיו, ראו: אב"ג, יומן בן-גוריון, 14.5.1965, עמ' 17-24, וכן 9.6.1965, עמ' 60-61.

קוראיו.²⁰ ביטויים רבים לכך ימצא המעיין בארכיונו. בן גוריון קיבל פעמיים פרס ביאליק (1952, 1971). ב-1949 קיבל גם את פרס בובליק מטעם האוניברסיטה העברית. אבל הוא לא היה סופר או משורר, גם לא היסטוריון ופילוסוף, ואין טעם לחפש את תרומתו העיקרית במרחבים אלה. הוא היה בראש ובראשונה מדינאי ופוליטיקאי שגם כתב רבות, גם כחלק משיטות עבודתו וארגון מחשבותיו, גם מתוך דרכו להתרגע, וכבר אמרנו גם מתוך רצון להטביע את חותמו לא רק בהיסטוריה אלא גם בהיסטוריוגרפיה. לצד עמודי היומן ימצא החוקר גם אלפי מכתבים, כמה שירים, מחזה, מאות מאמרים, עשרות ספרים, חלקם אף תורגם ללשונות רבות, בתוכם חמישה כרכים מסדרת 'זכרונותיו'.²¹ בכרך הראשון של המפעל הביבליוגרפי הנערך עתה, המכסה את התקופה מ-1904 ל-1948, ואשר אינו כולל את ספריו וגם לא את כל מאמריו, שכתב בשפות שאינן עברית – נרשמו 1898 פריטים.²²

אם יכולתם המוגבלת של חוקרים להציע ייצוגים משוכללים יותר או משוכללים פחות של העבר קשורה גם בכמותם ובאיכותם של השרידים ש'העבר' הותיר 'בנדיבותו' 'עבור' החוקרים. ואם יש מנהיגים שמקומם בהיסטוריוגרפיה נפקד או נמצא חסר בשל לקות במקורות, הרי שאצל בן-גוריון עלול המצב להיות הפוך: הוא גם מנהיג מרכזי וגם מנהיג מתעד, ומרכזיותו עלולה להיות מועלית בחזקה ולפלוש ואף להכות שורשים גם בזמנים ובמרחבים בהם היו נגיעותיו והשפעותיו שוליות.

אהרונסון לא הסתפק בקריאה מרפרפת של שפע התיעוד אלא תר גם אחר מקורות היניקה של כותבם. הידרשותו של אהרונסון לתנ"ך, לניטשה ולשפינוזה, לאפלטון ולברדיצ'בסקי, מעוגנת בניסיונו לשרטט את גבולות האישיות של בן-גוריון, שהיה אוטודידקט מובהק, סקרן בלתי נלאה, מנהיג שמצא זמן גם לקריאה,²³ לכתובה רבה,

20 למשל: בן-גוריון לבן-ציון ישראלי, 25.3.1950; בן-גוריון לד"ר צבי שחורי, 31.7.1950 – שניהם, כמו גם מכתביהם ומכתבי הורים שכולים רבים אחרים, באב"ג, חטיבת ההתכתבות.

21 על תפיסתו את תפקידו בכתובה ראו: מאמרו 'ראשונים', בו ביטא ראייה של ראש ממשלה של מדינה צעירה המודע לכך שהוא נמצא בשלהי חייו הפוליטיים, ועתה הוא מעצב את סיפור המסגרת ההיסטורית, בה התרחש תהליך הגאולה, שעמד במרכזו. הוא היה בטוח ביכולתו להבין את מהלך התקומה, בהיותו בר-סמך לכך, משום ש'רק דור שחידש קוממויות במולדת הקדומים יבין לרוחם ולנפשם של קודמיו שפעלו, לחמו, כבשו, יצרו, עבדו, סבלו, הגו, שרו וניבאו בתחומי אותה מולדת'. המאמר בתוך: דוד בן-גוריון, נצח ישראל, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 522-455; על מפעל כתיבתו של בן-גוריון ראו גם: שבתאי טבת, 'הרץ למרחקים ארוכים', בן-גוריון בן מאה, ידיעות אחרונות, 3.10.1986.

22 לביבליוגרפיה, ראו: לילי אדר (עורכת), דוד בן-גוריון, ביבליוגרפיה, כרך א, 1904-1948, קריית שדה-בוקר 1998.

23 בן-גוריון כמעט ולא קרא ספרות יפה, וכך גם לא שירה שאינה שירה בעלת תכלית פוליטית או חברתית. המעיין בכרך הזכרונות הראשון שלו, כרך המתאר את חייו מהולדתו בשנת 1886 ועד לשנת 1933, לא ייתקל בשמותיהם של מנדלי מוכר ספרים, שלום עליכם, י"ל פרץ, שאול טשרניחובסקי, מ"י ברדיצ'בסקי ושאר גדולי הספרות העברית של הזמן. גם י"ח ברנר לא נזכר בכרך

הכל מתוך 'צריכה' זהירה ומדודה של ידע העולם, וידע של מומחים מבלי להימנע מלהזכיר להם, ברגעי הפולמוסיים, כי הם מומחים לעבר, יותר מאשר לעתיד.²⁴ שניות שאפשרה לו להעמיד לעצמו סדר יום ומצפן המעידים על יכולתו להיות מנהיג פרגמטי המתאים עמדותיו מעת לעת לנסיבות המשתנות, מבלי להפוך לאופורטוניסט, לנתב את מערך יחסי הציבור שלו לדפי ההיסטוריה ולא לדפי העיתונות היומית, להיות דגם למנהיג מדריך, מתווה דרך, ומחנך לפי טיבו.

כמדינאים אחרים גם בן-גוריון לא מיהר 'להפקיד' את סיפורו של המפעל שהוביל רק בידיהם של האינטלקטואלים שעיקר מלאכתם בכך. מערך היחסים העכור בינו לבין קבוצת חוקרים ואנשי רוח בשלהי כהונתו שימש רקע נוח להחלטתו – ואהרונסון הרחיב בסוגיה זאת בפרק המוקדש לתיאור 'פולמוס המשיחיות' כרקע האינטלקטואלי ל'פרשה', על כל מה שהיא סימלה ומה שעוד נגזר ממנה. בן-גוריון לא חזה את היקף הרוויזיוניזם ההיסטורי הפוקד אותנו בשנים האחרונות, על הרלטיביזם וההתבוננות המפרקת המקופלים בו ועל מגוון הנרטיבים שהניב. אבל, בן גוריון, מבחינתו, היה זהיר דיו כדי לא ליטול 'סיכונים' מיותרים וכדרכו, לא סמך על קביעותיהם של אינטלקטואלים מסוימים כי ההיסטוריה ממילא נכתבת על-ידי העיליתות האינטלקטואליות שרובן משרתות את השלטון ואת מרכזי העצמה שלו. על כן עשה מעשה משלו, וב-1963, זמן קצר קודם לפרישתו הסופית מראשות הממשלה, נטל לעצמו חופשה מיוחדת כדי להתרכז במחקר עצמאי רחב לכתובת זיכרונותיו וסיפור מפעלו ומפעלם של עמיתיו למהפכה. גרסה – כך סבר – שטוב כי בבוא העת גם היא תתמודד על מקום ראוי במרחב הקנוני או לפחות בשוליו, עד שהיא תוסר משם, ותפנה את מקומה להיסטוריות אחרות, חדשות, שיינסו ללמד אותנו – ולא ידע עד לאן ירחיקו – כי הורתה של התנועה הציונית בחטא, לידתה בחטא ומכאן שגם הכרח עתידה בחטא.

זה. יוצא מכלל זה רק ח"נ ביאליק, אשר את שיריו למד בעל-פה, רכש את ספר השרים הראשון שלו ונהג להעתיק בכתב ידו כל שיר חדש שיצא לאור. ראו, מירון, מיוצרים ובונים.

24 סיפור ששמעתי מהנשיא הפרופ' אפרים קציר: בראשית שנות החמישים, כשבן-גוריון נערך לקראת ההחלטה על העלייה הגדולה, אמרו לו עמיתיו השרים וחבר המומחים, כי המדינה הצעירה בת כ-750 אלף תושבים לא תוכל לשאת מפעל עלייה של עולים בסדר גודל השווה, ואף עולה, על אוכלוסיית הקולטים, שאין מספיק שמן, קמח וכו', אין תקדים למהלך אדיר כזה בתולדות ההגירות. ענה בן-גוריון: 'ישבו המומחים, ייערכו את כל הבדיקות והחישובים הנדרשים ויגידו לי כמה נכון וראוי להביא'. ישבו המומחים, בדקו, חישובו ומצאו, ובאו לבן-גוריון ואמרו לו: '350 אלף'. בן-גוריון שמע, סתם ולא פרש. כעבור זמן, באחד מטיולי הערבית שערך בן-גוריון בירושלים פגש באקראי את יו"ר ועדת המומחים שיעצו לו להביא עד 350 אלף עולים. שאל אותו בן-גוריון: 'אתה יודע מה קרה היום?', 'לא', אמר לו המומחה. 'היום', השיב לו בן-גוריון, 'קלטנו את העולה ה-350 אלף. מה אתה אומר? להפסיק?'. התשובה ידועה, וכמה טוב שכך, סיכם קציר.

מאמץ כתיבה זה הניב, בין השאר,²⁵ גם שורה של שרטוטים חדים של אנשים ויחסים אישיים, תיאור וניתוח מאורעות, תהליכים ומצבים מדיניים, רעיונות וצורות חיים בהם גילה גם שנינות צורכת וחיבה לכתיבה פולמוסית. ללא חשש לגעת בגרעינין של מוסכמות חברתיות ומוסריות מביכות, נימה שליבחה את הפולמוס והולידה, בין השאר, גם את התגובות על בן-גוריון כמלך ליר ואת הקריקטורה הידועה בה הוא-עצמו מנפץ את אנדרטתו.²⁶ סופם המר של הגישושים סביב האפשרות שיעקב טלמון יכתוב את הביוגרפיה שלו,²⁷ היחסים המתערערים עם הקבוצה סביב יעקב טלמון, נתן רוטנשטרייך, ישעיהו לייבוביץ ואחרים, הכינוי המזלזל שהודבק לאלתרמן כ'בן-גוריון', היו חלק מאותה עננה כבדה שנחה על שני חלקיה של גבעת רם בירושלים, האוניברסיטה מצד אחד, ולשכת ראש הממשלה – מן הצד האחר, והזינה גם היא את החלטתו של בן-גוריון לא להתיר בידיהם של האינטלקטואלים כותבי ההיסטוריה את מלאכת המיון וההכרעה בין מה שיונצח לבין מה שיושלך לפח האשפה של ההיסטוריה. תיאור וניתוח מרתקים של מערך היחסים המפותל בין ה'עצמה' לבין ה'דעת', בין שני הצדדים האלה גם כבשר ודם, אשר אהרונסון מרחיב ומחדש בו,²⁸ ואנו עוד נחזור אליהם בדברנו על 'הפרשה'.

25 בין הדברים שכתב בן-גוריון מאז 1963, נמנה: 'על תפקידיו של האינטלקטואל בהקשרים פוליטיים', ראו מן העת האחרונה את דברי נועם חומסקי בראיון ליצחק לאור, הארץ, תרבות וספרות, 29.12.2000. ראו גם: Frances Stonor Saunders, *The Cultural War – The CIA and the*

World of Arts and Letters, New York 2000

26 בין הביטויים הספרותיים והאחרים שהודבקו לבן-גוריון בעת ההיא: 'הענק בארץ הגמדים', 'שלמה המלך שאיבד את טבעת הקסמים', 'המלך ליר הנשבה בכחש', 'השליט הזקן המבקש לטמון פח לירושיר', 'אביר הנלחם לצדק אף במחיר תהילתו', 'שליט פורש הבא להוקיע את קוצר ידם של הבאים אחריו'.

27 על הגישושים בין טלמון לבין עוזריו של בן-גוריון בשאלת כתיבת הביוגרפיה של בן-גוריון ראו: קרן, בן-גוריון, עמ' 12-13; בחילופי המכתבים בין יעקב טלמון לבין בן-גוריון בראשית שנות השישים, סביב נסיגתו של טלמון מהסכמתו לכתוב את הביוגרפיה של בן-גוריון, כתב בין השאר: 'הנני מצטער צער רב ביותר על שהנני נאלץ, לאחר שיקולים ארוכים ולבטים נוקבים, להגיע למסקנה שהמשימה שנתבקשתי להטיל על עצמי ושאותה חפצתי בכל לב לקיים אינה בת ביצוע. יראת כבוד יתירה בפני השליחות הנעלה והאחראית כל כך היא היא שגרמה להחלטה זאת. לא ייתכן לבצע את המשימה החשובה ביותר בתולדות ישראל מימי הבית השני, כשבמרכזה עומדת האישיות שאותה הועיד שר ההיסטוריה, בלי שתהיה מובטחת מראש גישה לכל התעודות ללא יוצא מהכלל ובלי ערובות מלאות שלהיסטוריון יהיה החופש הגמור להוציא את פסק דינו בהתאם לקול מצפונו המדעי'. עיתוני הימים ההם לא תלו את החלטתו של טלמון במגבלות שהוטלו על השימוש בתיעוד מסוים שהוגדר כטעון חיסוי לפי חוקי החיסיון של המדינה, אלא במה שהוגדר שם כאכזבתו של טלמון מעמדתו של בן-גוריון ב'פרשת לבון'. על ההדים שהחלטה זאת עוררה, ראו: קול העם, 19.1.1961; דבר, 4.1.1961. ראו גם: יעקב טלמון, "הפרשה" – פרשת דרכים?, הארץ, 17.2.1961.

28 על מלאכת הניתוח, ראו: קולת, הדמות, עמ' 340-351.

ד. 'המחליטן' הגדול ביותר בתנועה הציונית

המבקש להתבונן בכך-גוריון ובמפעלו, גוזר על עצמו התמודדות עם מנהיג מכונן, וככזה ומטבעם של דברים גם נגע, עיצב, ופעל ביותר תחומים מאלה העומדים בדרך כלל על מדרכתם של מנהיגים שהיו השניים או השלישיים בשרשרת השלטון של המדינה והחברה המתהווה. ברור שמן הבחינה הזאת בכך-גוריון שייך למועדון של מנהיגים דוגמת וושינגטון ולנין, גנדי ומאו, מנהיגים שלא נדרשו רק – או נדרשו בעיקר – להקפיד על משיכת הרכבת על המסילה בכיוון ראוי ובקצב סביר, אלא שנדרשו – לא פעם – לשכנע את עמם גם בעצם הצורך ברכבת, במסילה ובקטר. ולאחר שאלה הכירו בחשיבות של כל אלה – נדרשו גם לפנות למלאכת סלילתם ובנייתם, ואחר-כך, אם עלה הדבר הזה בידם, גם להניעם ולהסיעם, לפחות בנסיעות הראשונות. גם מן הבחינה הזאת יש בהשוואות הנערכות באחרונה בין מנהיגים מכוננים לבין אלה שבאו אחריהם בשרשרת – ראויים ואהודים על מחנה זה או אחר ככל שיהיו – כדי לרדד את עצם ההתבוננות בתופעה שבמוקד, מתוך ניתוקה מההקשר ההיסטורי-חברתי-המתאים לה. נוכחותו הדרמטית של בכך-גוריון – בהווייתם של היישוב והמדינה נגזרו אפוא גם משום שהיה מנהיג מכונן, אבל גם מהעובדה שכמעט 65 מתוך 87 שנות חייו עשה בפעילות ציבורית ומדינית. תקופה אותה הצליח לשרוד כשהוא עומד בדרך כלל במוקד העשייה הפוליטית, יותר מאשר רבים וטובים מקרב מנהיגים מכוננים אחרים שהולידו תהליכי בינוי אומה במסגרות פחות או יותר דמוקרטיות.²⁹ לפחות חמישה-שישה עשורים של פילוס דרך לעמדות הכרעה והגמוניה, בהן – ראוי להדגיש – צריך היה לעמוד לבחירה מחודשת, להתמודד, לשכנע ולהיבחר כל פעם מחדש, בתוך תנועתו, בתוך מפלגתו ובתוך הארגונים והמוסדות בהם שרת. זו תופעה מיוחדת במינה אפילו לשעתה, ואפילו למנהיגים סמכותיים וכריזמטיים בכך-גוריון. מצב בתוכו צמח מתוך שהוא מפגין פעם אחר פעם כושר תמרון פוליטי, מצליח בבניית מערכי כוח והבקעה, ומפגין עוד, מבלי שהתכוון לכך, עד כמה חסרת כל ערך היא ההנחה שמנהיג גדול בחברה דמוקרטית – בכל שיטת בחירות שהיא – ובעיקר בשיטות הבחירה שהיו אופייניות בשעתן לבך-גוריון ביישוב ובמדינה – יכול להיות 'חף' מפוליטיקה. 'החכמה' היא, וכפי הנראה אין זה עניין של מה בכך, כיצד הכוח והשררה אינם משחיתים את הפוליטיקאי – מכאן, והכרח התמרון בחברה המושתתת על מבנים קואליציוניים, אינו הופך אותו לזיקית

29 ראוי לציין כי מחצית מתקופת היותו של בכך-גוריון בראש הפירמידה השלטונית הייתה בתקופת היישוב, שהיה מנומר ומגוון מכל בחינה אפשרית: מקור 'חינוכו' הפוליטי לא היה בהכרח הארצות שהיו ערש הדמוקרטיה (בין אם מזרח אירופה ובין אם ארצות האיסלאם), והיה מושתת על יסודות וולונטריים. בניית הסכמות קואליציוניות במרחב כזה חייבו כושר פוליטי רב. גם בעשורים הראשונים, על אף המעבר מיישוב למדינה, לא השתנו באחת כל כללי המשחק, וגם הדחיסות האידאולוגית של תנועות רבות במדינה הצעירה לא הקלה על השגת ההסכמה וההיבחרות כל פעם מחדש.

המתאימה את צבעיה לכל רקע – מכאן. ואף על פי כן, למרות כל כשרונו הפוליטי לא הצליח בן-גוריון להעביר החלטה אסטרטגית אחת מבלי להביא את הדברים עד לסף איום בהתפטרות או להתפטר ממש,³⁰ משום שמצא עצמו מבודד גם במוקדי הכוח המובהקים שלו. אחת האגדות הגדולות הקשורות בבן-גוריון, שגם אותה מצליח אהרונסון לנתץ – ואני מבקש לחזק ולהוסיף על כך – היא 'השלטון ללא מיצרים' שהיה כביכול מנת חלקו של בן-גוריון. ההיפך הוא הנכון: בכל עשרות השנים שהוביל ושלט היה חשוף ונתון לכל טלטלה אפשרית והתנהל בין כל מיצר קואליציוני למשנהו. כך בתקופת היישוב על שתי מערכות המעין ממשל שלו (מערך 'כנסת ישראל', ומערך ההסתדרות הציונית והסוכנות היהודית), על שפע המפלגות, התנועות, ארגוני העולים ועוד גורמים פוליטיים וחברתיים שפעלו בו. כך גם בעשורים הראשונים למדינה, כאשר חלק מן הכוחות הפועלים פעלו מתוך דחיסות אידאולוגית שהניבה פרוק משפחות וקיבוצים – ששרים וחברי כנסת בוועדות חשובות דווחו לא רק לקהל בוחריהם אלא גם לשגרירויות זרות כאלה ואחרות – תופעות היכולות להראות לחלק מהציבור היום לא רק בלתי מובנות אלא גם לקוחות מעולמות אחרים.³¹ 'המנגנון' או 'המנגנונים' של שרגא נצר, יוסף אלמוגי או אבא חושי, ה'טמני הול' – ואולי גם 'המנגנון' של איסר הראל,³² שלכאורה עמד לרשות בן-גוריון – היו כה יעילים עד שנאלץ לעזוב את משרתו בשיא כוחו ולהרחיק עד שדה בוקר על מנת להוליך מהלכים אסטרטגיים, או לנהל מלחמת תרמה, כמעט אישית, בתופעות שהיו לו לזרא.

סוד שרידותו קשור גם בכושר ההתבוננות שלו עצמו בהוויה הפוליטית, גם ביכולתו לפרוט על מיתרי חולשתם של השחקנים העיקריים בהוויה הזאת, להתחמק מלא מעט פחים. אולם, גם התכונות האלה לא הועילו לו עוד, זקנתו, והתהליכים החברתיים הכרוכים בהתבגרותה של אומה, לטוב ולרע, כולל החלשות הצימאון לכריזמה שיש והוא כרוך בשלב זה של חייהן של אומות, גרמו להסתלקותו בקול ענות חלושה.

30 זאב צחור חישוב ומצא שיותר מ-100 פעמים איים בן-גוריון להתפטר במקרה שדעתו לא תתקבל. 35 פעמים התפטר בפועל.

31 דוגמה אחת לדיווחים לשגרירויות זרות, ראו: מאיר אביזוהר, 'מהלכיו הפרו-סובייטים של משה סנה ב-1949 – הדרך אליהם, הרקע והמניעים האידיאולוגיים', בתוך: עיונים בתקומת ישראל, כרך 3 (1993), עמ' 426-399; ראו גם: איסר הראל, ריגול סובייטי בישראל, תל-אביב 1987. הראל קובע באופן נחרץ כי סנה לא היה מרגל סובייטי. ראו גם: זאב צחור, חזן – תנועת חיים, השומר הצעיר, הקיבוץ הארצי, מפ"ם, ירושלים וגבעת חביבה 1997, הפרק: 'מולדת שניה', ובעיקר תיאור התאים החשאיים של מפ"ם במערכת הביטחון, עמ' 198-197; ראו שם: הסבר על הרקע האידיאולוגי והמעשי לתופעה זאת; כמו כן ראו: פעילותו של משה סנה בחוגים הללו, וכן את קשריו עם המזכיר השני בצירות הסובייטית, שם, עמ' 204-202.

32 על המנגנונים הללו, ראו למשל: אהרונסון, מנהיג הרנסנס, עמ' 252; איסר הראל, בטחון ודמוקרטיה, תל-אביב 1989; יוסף אלמוגי, המאבק על בן-גוריון: בעקבות הפרשה, ירושלים 1988; יונתן שפירא, חברה בשבי הפוליטיקאים, תל-אביב 1996.

אהרונסון מנסה אפוא להקיף את הדמות הזאת ולהצביע על טביעות אצבעותיה בתקופת עיצוב העם. מששת הפרקים הדחוסים מתבלטת נוכחותו במוקדים רבים של תהליכי בינוי האומה גם כמנהיג המסמן את קווי המתאר של המפעל תוך עיסוק בהחלטות אסטרטגיות וב Major Policy, אולם, גם כמי שיורד בעניינים רבים לפרטי הפרטים. גם אהרונסון, כמו כמה מקודמיו, מציג את בן-גוריון כ'מחליטן' הגדול ביותר של החלטות אסטרטגיות הבולט מעל קודמיו (הרצל, ויצמן וז'בוטינסקי), ומעל בני זמנו (שרת, אשכול וגולדה) ומעל אלה שבאו אחריו – בגין ושמיר, רבין ופרס, נתניהו וברק, וכולן החלטות שנגזרו מהמתח שבין יכולתו לעמוד, לחוש ולבטא את האמת הפנימית של הדור בו פעל, לבין יכולתו להיות משוחרר מאמת זאת, להתעלם ממנה ולהציב את מטרותיו הרחק אל מעבר לה. להוליך את הציבור ולא להשתרך בעקבותיו. לבדוק את רצונותיו של העם אך לא לראות את עיקר תפקידו כמתאמם ומבטאם של הרצונות הללו. תכונה באמצעותה הוביל, אבל בשל טיבה הדיאלקטי גם הוכרע וסולק.

בין ההחלטות האסטרטגיות שניתן לזהות בהן את טביעות אצבעותיו הברורות ניתן למנות הפיכת מפלגתו ממפלגת מעמד למפלגה המייצגת או המתעתדת לייצג את כל שדרות העם. מהתרכזות בתנועת הפועלים להרחבת הבסיס הציבורי של המפעל הציוני לכלל הרובד העממי הרחב של העם היהודי. מהנחה שכל יהודי ירצה לעלות ארצה לחיות חיי כפר וקייבון להבנה מוקדמת לשעתה שהעם היהודי כנראה מגוון ומנומר יותר, ויהיו בו, רחמנא לצלן גם 'סתם' בורגנים וסוחרים סדקית.³³ כי בא הזמן לשינוי התפיסה של 'עליית נבחרים' ל'עליית רבים', על כל המשמעויות הנגזרות מכך לגבי הכרסום במידת האקסלוסיביות שנשמרה עד אז לשומרי החומות והטוהר של המחנה הפועלי.³⁴ החלטות שבאו כבר במחצית הראשונה של שנות השלושים מתוך ראייה מפוקחת, קריאת המפה הפוליטית העולמית, ותחושת המשבר המתקרב עם נסיגת הדמוקרטיה נוכח הלחץ הנאצי-פשיסטי. כך גם ההחלטה – אגב ויכוח פנימי מר ונוקב – בתוך מפלגתו ותנועתו, על קבלת תכניות החלוקה של 1937, 1947; כזאת הייתה גם ההחלטה, כבר אחרי ועידת סנט ג'יימס על הפנייה מערבה יותר, דהיינו, המרת האוריינטציה הבריטית בזו החדשה – האמריקנית.³⁵ זאת לזכור, בשעה שהיה

33 ראו לעניין זה: דוד בן-גוריון, ממעמד לעם: פרקים לבירור דרכה של תנועת הפועלים, תל-אביב תרצ"ג.

34 על השינוי מ'עלייה סלקטיבית' ל'עליית רבים', ראו: צחור, החזון והחשבון; דבורה הכהן, עולים בסערה: העלייה הגדולה וקליטתה בישראל – 1948–1953, ירושלים 1994 (להלן: הכהן, עולים בסערה), עמ' 5-7, 100-104, 314-301; צבי צמרת, 'בן-גוריון ולבון: שתי עמדות כלפי הקליטה הראויה של העולים בעלייה הגדולה', בתוך: דליה עופר (עורכת), בין עולים לוותיקים: ישראל בעלייה הגדולה – 1948–1953, ירושלים 1996 (להלן: עופר, בין עולים), עמ' 73-97.

35 על הפנייה מערבה כבר אחרי ועידת סנט ג'יימס, ראו: פרילינג, חץ בערפל, עמ' 403-401; וכן, שלמה אבינרי, 'מקומו של מנהיג בהיסטוריה: על מנהיגותו של בן גוריון', בתוך: עירד מלכין וואב צחור (עורכים), מנהיג והנהגה, ירושלים 1992, עמ' 335-331.

סוציאליסט מפוכח, שנחשב על ידי שרותי הביון האמריקנים ומנהיגי ארצות הברית 'אדם',³⁶ בשעה שגם שותפיו הטבעיים והקרובים התרפקו עדיין על 'חזון המהפכה' ו'שמש העמים'; גם 'ועידת בילטמור', במאי 1942, פעולתו המשותפת עם חיים וייצמן שהיה תוך זמן קצר ליריבו הגדול והעיקרי – גם על הגדרת מדינה יהודית כדגל – גם התנועה הציונית. תכנית שהתגלגלה להיות בארץ 'תכנית ירושלים' שהייתה אחת הסיבות לפילוג טראומטי של מחנהו. אבל גם כאבן דרך חשובה בהכרה ב'זכותם' של יהודי התפוצה להישאר במה שראה כל ימיו גולה וגלות ובעובדה כי מרביתם אכן יישארו שם, אף-על-פי-כן ולמרות הכל. הבנה זו גזרה אחריות של היישוב להבטחת קיום התפוצה: פיסית-נגד כל פגיעה חמורה אפשרית, ורוחנית – נגד התבוללות. ברוח זו נוסח גם הסכם בן-גוריון – יעקב בלאושוטיין בראשית שנות החמישים.

החלטות מסדר גודל כזה, מסכימים על כך גם יריביו המרים ביותר, היו גם בהמשך: הגדרת מדינות ערב כאויב המרכזי – כבר במוצאי מלחמת העולם השנייה וערב הכרזת המדינה: לא הבריטים, כפי שסברו בצידה הימני של המפה היישובית. לא הפלשתינאים – כפי שסברו כמה מראשי ההגנה ואנשי הביטחון היישוביים, כי-אם מדינות ערב. כך – על כל מה שנגזר מזה – לגבי אופן הערכות היישוב מול צבאות סדירים של מדינות ערב, ולא מול הבריטים או מליציות מקומיות; מתוך כך גם עשה להקמת מערך הרכש של נשק באירופה ובארצות הברית, ומכון סונפורן בכלל זה, וכך גם הרחבתו והעמקתו של הייצור המקומי בראשיתו של התע"ש.³⁷ ההחלטה הדרמטית על הכרזת המדינה בה' באייר תש"ח, מיד לאחר תום השלטון הבריטי, תחת התחושה של 'עתה או לעולם לא', למרות הלחצים מבפנים ומבחוץ לדחות את ההכרזה, למרות ההבנה כי יהיה למהלך הזה 'מגש' יקר של כסף, כפי שהגדירו חיים וייצמן, ואשר אלתרמן הפכו לאחד מסמליה הכואבים של התקופה;³⁸ כך גם החתירה השיטתית לבניית המרות והמשמעת המבצעית – ששיאן – בפיתורי הרמ"א (ראש המפקדה הארצית), פרוק מטה הפלמ"ח והחלטת הירי על 'אלטלנה' – החלטות קשות ומרות שהרעידו את הספים, שיתגלגלו אחר-כך – כך יראה לנו גם אהרונסון – לפולמוסים עזים מאוחרים, לסמלים, לרכיבים מרכזיים בהבניית הזיכרון הקיבוצי;³⁹ הקמת ממשלת ישראל הראשונה על יסוד

36 על הערכות מודיעין על בן-גוריון ושותפיו בקרב האמריקנים, ראו למשל: טוביה פרילינג, 'תחת זכוכית מגדלת: התחקות סוכנים אמריקנים אחר פעולת הנהלת הסוכנות בירושלים במהלך מלחמת העולם השנייה', בתוך: עיונים בתקומת ישראל, כרך 4 (1994), עמ' 592-604.

37 על מדינות ערב כאיום העיקרי, ראו גם: אהרונסון, נשק גרעיני, כרך א, עמ' 18-22, 26, 115-114.

38 הפרק 'שעתו של יחיד', בתוך: טבת, הדרך לאייר; בר-זוהר, בן-גוריון; מאיר אביזוהר ואבי בראלי (עורכים), עתה או לעולם לא: דיוני מפא"י בשנה האחרונה למנדט הבריטי – מבואות ותעודות, כרכים א-ב, בית-ברל 1989.

39 על פירוק מטה הפלמ"ח, ראו גם: שירו של אלתרמן: 'שתי שבלים וחרב', הטור השביעי: ספר שני, תל-אביב תשי"ד, המצוטט אצל אניטה שפירא, מפיתורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח: סוגיות במאבק על ההנהגה הבטחונית, תל-אביב 1985, עמ' 239; וכן עמוס קינן, 'מירשם לאסון', במוסף, 'בן-גוריון בן

הקואליציה הראשונה וההכרעה ללכת לברית עם הדתיים ולא עם מפ"ם, שהייתה אז המפלגה השנייה בגודלה, החלטה שהתבססה גם על עמדות ראשי מפ"ם באותה עת;⁴⁰ העלייה הגדולה, הבלתי סלקטיבית, ומדיניות 'כור ההיתוך' – הייתה הכרעה שהתבססה על אמונתו שלמרות הכול יש בכוחה של המדינה העוברית בת כמיליון התושבים לקלוט מספר מקביל של עולים. אולם גם על הכרתו, שראוי העם, שזה לא מכבר חווה את טעמה הנורא של השואה – של הנטישה החובקת כול – שימתח את שריריו ויחווה מפעל של עלייה וקליטה של מיליון עולים. גם אם פירושו האפשרי של המאמץ הזה ייסורי קליטה קשים, אבל גם צמיחה אל אתוס שיסייע, לפחות לחלק מהציבור, לעכל ולשרוד גם התנצלויות פופוליסטיות וסרות טעם, בבוא העת. תפיסת 'כור ההיתוך' והמדיניות שנגזרה ממנו – על הגדרת הזהות הישראלית בדפוס הצברי-חלוצי של איש ההתיישבות העובדת, החי חיי פשטות וסביבתו התרבותית הכמו-אירופית.⁴¹ דגם הזדהות אשר לימים יהיה שנוי במחלוקת. החלטה אסטרטגית אחרת, לטוב ולרע, הייתה הגדרת ייחודו של צה"ל כצבא בעל תפקידים חוץ-צבאיים, והפיכתו לאחד מסוכני 'כור ההיתוך', לחלק חיוני בבניית 'החוויה' הישראלית והזהות הישראלית;⁴² שחרור בני

100, 'ידיעות אחרונות', 3.10.1986, הקובע כי זאת הייתה טעותו הגדולה ביותר של בן-גוריון. במעשה הזה חיסל את הכוח המוביל, המנהיג והתוסס והיוצר של המדינה. תחת זאת הנהיג 'ממלכתיות' שהייתה, במסווה דמוקרטי, דיקטטורה של עסקני הגוף שקראו לעצמם 'מפלגה'. בכך הומרו ערכי תנועת השחרור בערכי סטטוס קוו מפלגתי. קמה מדינה ללא חוקה שנשלטה על-ידי מנגנון. הנכס העיקרי של הצינונות, ההתנדבות, מוגר. דור שלם של לוחמי שחרור, ללא הבדל באיזו מסגרת נלחמו, הוכה בנפשו והובס ללא תקנה; מאיר פעיל קובע כי נטייתו של בן-גוריון לפרק את רוב האלמנטים הקרביים הלא-טריטוריאליים של ההגנה, את הפלמ"ח ואת חיל השדה ולארגנם מחדש במשך שנתיים, על פי מתכונת הבריגדה היהודית בצבא הבריטי, תוך החלפת הפיקוד של אנשי ההגנה והפלמ"ח במפקדים מהאסכולה הבריטית, הייתה מיקח טעות. שכן, 'משתברר במשך 1947 כי קצב יציאת הבריטים את הארץ הוא מהיר בהרבה מן הצפוי, לא נותרה בידי בן-גוריון הברירה, אלא לסמוך על המערכת המגובשת של ארגון ההגנה'. אפשר היה להיכנס למלחמה יותר טוב אם לא היה מתבזבז זמן על-ידי השינויים שבן-גוריון הכניס והדמורליזציה שגרם בעצמו בפיקוד העליון. מה עוד שבמלחמת העצמאות התברר כי חלק ניכר ממפקדי האסכולה הבריטית המקובלים על בן-גוריון, לא הצליחו לעמוד כהלכה באתגרי המלחמה (מפקדי חטיבות 'אלכסנדרוני', ו'קריית' וחלק ממפקדי 'מבצע בן-נון' בלטרון). מאיר פעיל, 'מנהיג מדיני – לא צבאי', במוסף, 'בן-גוריון בן 100', 'ידיעות אחרונות', 3.10.1986.

40 על הקואליציה הראשונה עם הדתיים בלי מפ"ם, ראו: צחור, 'בן-גוריון ובנגוריוניזם', כל הנגב, 26.11.1993.

41 על 'כור ההיתוך', ראו דיון מקיף אצל: הכהן, עולים בסערה, עמ' 157-160; יעקב מרקוביץקי, 'הרוס הרוס את מחיצת הזרות: על קליטתם של העולים החדשים בצה"ל במלחמת העצמאות', בתוך: עופר, בין עולים, עמ' 142-160; צבי צמרת, עלי גשר צר, קריית שדה-בוקר 1997, הפרק השלישי ופרקים אחרים.

42 על צה"ל ותפקידי החוץ-צבאיים, ראו למשל: זאב דרורי, אוטופיה במדים: תרומת צה"ל להתיישבות, לקליטת העלייה ולחינוך בראשית ימי המדינה, קריית שדה-בוקר 2000.

הישיבות מצה"ל, במכסה מסוימת ובתנאים מסוימים, שהתגלגלה להיכן שהתגלגלה;⁴³ שאלת היחסים עם גרמניה על כל רכיביה ומטענה העצום; היציאה למלחמת סיני והנסיגה מהשטחים שנכבשו בה; המעבר לנגב גם כרעיון מוביל חדש של התמודדות קבועה עם הסֶפֶר במובנו הרחב;⁴⁴ שרטוט קווי מתאר של תפיסת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל, ומקומה של האופציה הגרעינית בתוכה – שאלה בה עוסק אהרונסון ארוכות – אלה ועוד כמה אחרות, שלא נוכל למנות כאן, היו ההחלטות האסטרטגיות שבן גוריון קיבל בעשורים הרבים בהם נכח נוכחות כה דרמטית בתהליכי בינוי האומה והחברה בישראל.

אהרונסון ביקש אפוא לנסות ולהציע דגם פרשני לעצמת הנוכחות הזאת, והתחקות אחר החוט המקשר את כל ההחלטות האלה. בכך אינו היחיד. הוא נבדל מקודמיו בניסיונו להסבירן מתוך עולמו הפנימי של בן-גוריון כ'מנהיג אינטלקטואל מסוג מיוחד', 'איש רנסנס', לפי המינוח שהציע, ומתוך שהוא – אהרונסון עצמו – מודע ל'סכנה' אותה נטל, מרצון וביודעין, על עצמו. 'הקורא בן זמננו ידחה מעליו בקלילות' את המודל הזה 'בטענה שמחלצות אלה לא מתאימות לבן גוריון, ורצינותן אינה תואמת את דמותו המחוספסת, והוא עצמו היה מתנער מהן'. אלא שאהרונסון אינו מעמיד את הסברו רק על אפוריזם פשטני זה. לדבריו, זהו דגם פורה משום שהוא מציג את בן-גוריון כמנהיג שהיה בן תקופה בהיסטוריה היהודית שהתוכן ההתנהגותי והאינטלקטואלי שלה דמה במידת-מה למקובל ברנסנס האירופי. דהיינו, אדם המתעניין בהישגי המדע של זמנו, שלמד, ככל שיכול, שיטות ממשל וענייני צבא ומדינה, שביקש ללמוד מיוון העתיקה, להעמיק, ככל שיכול, בכתיבי אפלטון, לעיין בתנ"ך ובהיסטוריוגרפיה היהודית המדעית של זמנו, לשוב ולהזדקק לשפינוזה – שחי בתקופה שלאחר הרנסנס האירופי ופועלו הושפע ממנו. אולם, גם כמי ש'ביקש גם להיות אדם יוצר ופעיל שאינו נקרע לקרעים נוראים בלבו פנימה, שהיה פטור מחיבוטי נפש מיותרים שבהעדרם קשה לנו לראות בו אדם מודרני לכל דבר'. בן-גוריון היה אדם שינק מהלכי רוח ומתכנים היסטוריים ומההכרה שאין קיומם של אלה מובטח להבא. אדם שלא הצליח להציע משנה סדורה מדי, אך עלה בידו לגבש כמה ערכי יסוד ציוניים, סוציאליסטיים, יהודיים ואוניברסליים, לכדי מצע אותו ביקש להציע כיסוד לעם שהוביל ולחברה שחתר להקים. אדם שהציע שילוב בין הישג שמאות שנים לא נחשב לגיטימי, לבין הקיים והחדש. מנהיג שחתר למהפכה תרבותית ערכית מבלי לבעוט

43 בן-גוריון ביקש לתקן את שהתגלגל להיות שחור גורף של בני ישיבות מצה"ל, ראו למשל: מכתביו של בן-גוריון לפנחס לבון, 16.3.1954; בן-גוריון למנהל משרד הבטחון, 23.1.1958; בן-גוריון ללוי אשכול, 12.9.1963, כולם – בתיק נושא 639, אב"ג.

44 על תפיסת הספר ועל הנגב כרעיון מוביל חדש, ראו: בן-גוריון, 'דרומה', נצח ישראל, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 187-199; וכן: טוביה פרילינג, 'בין סֶפֶר לספר הספרים, בן-גוריון והתנ"ך (ספר הכינוס: מפגשים עם התנ"ך על ציר הזמן)', סביבות, חוב' 34 (יוני 1995), עמ' 9-5.

ביהדות ולוותר על רוב ערכיה, אלא להחיותם ולתת להם מובן חילוני. איש שבניגוד לרבים בסביבתו לא חשב שיש להתחיל את כל ההיסטוריה מחדש, מהמקום שבו הוא ושותפיו עמדו, כפי שעשו אנשי המהפכה הצרפתית בשעתם, אלא חתר לרנסנס, קרי 'תחייה', ולא ל'מהפכה' סתם. מנהיג שידע היטב מהו תוכן מעשיו, מעשים שתשיתם הערכית והתרבותית הייתה חלק מאישיותו, מחינוכו ומההשכלה שקנה לו שנים במאמץ אינטלקטואלי רב. תשתית עולמו נעוצה בעולמה של חברה יהודית שעמדה על פרשות דרכים: לחדול ולהתבולל, או להתקיים קיום של מיעוט בעולמותיהם של אחרים ולשמור על זהות דתית או תרבותית היסטורית בעולמות אלה, או – במה שהוא ושותפיו בחרו והציעו אחרי ככלות הכל גם להולכים עימם – להתחיות בארץ-ישראל. 'תחייה' ו'אוטואמנציפציה' שיאפשרו לו הפעלה של מדינה כדי שתשרוד בעולם משתנה לבלי הכר, תבטיח את הסכמתו של ציבור שאינו מורגל בשלטון ריבוני, ציבור המשתנה בהרכבו האתני תרבותי בלא הרף, לשאת את העול הכרוך בכך ולקיים את הכללים המתחייבים מכך, תאפשר את קיום הביקורת והפיקוח הנאותים עליה בתנאי מלחמה וקונפליקט נמשך, תשמש מצע להצדקתם המוסרית של מעשיה ותבטיח גם את הצדקת קיומה להבא. מנהיג מכונן – אשר גזר את דרכו משני 'חוטי השני': האחד היותו מנהיג החושב, איש עיון ולימוד – מנהיג אינטלקטואל. השני – היותו מוצר מובהק של תקופת 'הרנסנס היהודי'. מוצר העומד בזכות עצמו, 'יחיד בדורו' כפי שכינוהו מעריציו וחנפיו בשיא ימיו, מי שהרשה לעצמו, ביודעין בהעמקה האפשרית, לפרש את התחייה היהודית פירוש אינדיבידואליסטי ואוטונומי משלו, פרוש שהיו בו בוודאי דברים ששאל מהגותם של אחרים או מהגותם ומניסיונם של עמים אחרים, והיו שצמחו מהגות עצמית ומהשינויים במציאות של ימיו. 'איש הרנסנס', אשר כפי שכבר כתבנו למעלה, היה האיש החופשי, האוטונומי, הבלתי תלוי שאינטלקטואלית אינו חייב מאומה לאיש. פוליטית היה בן-גוריון חייב הרבה לאחרים, ולא אחת פעל למען פשרה – ככל שאפשר לו אופיו הנלהב, המתפרץ והפולמוסני. ואולם אינטלקטואלית היה אדם חופשי באמת באורח שרק תקופות היסטוריות מיוחדות במינן מרשות לנו להיות.⁴⁵ עצמאות שהייתה גם למקור חוסנו, אבל גם המצע והתשתית להתנגשות הגדולה, האחרונה, הדרמטית שגם תביא לחיסולו הפוליטי, ובה גם נחתום.

בדיקה רפואית

הרופאים בודקים את בורגוריון.
הרופאים: אכן, עברה הסכנה, לא נשאר בו
פגמחלת הסוציאליזם ולא כלום.

[במפנה, 24.12.1937]

ה. חדירותם של הגבולות שבין המשחק לחיים

המתמטיקאי והוגה הדעות הצרפתי אנטואן קורנו דימה את חקירת ההיסטוריון לצפייה במשחק שש-בש. ההיסטוריה, כמוה כמשחק, היא תוצאתה המקרית של הטלת קובייה המשפיעה על מהלכי המשחק הבאים. זמן-מה אחר כך המיר את הדימוי הזה בדימוי הצפייה במשחק השחמט, בו השחקן מתכנן את צעדיו מראש, אבל העימות עם מתחרהו מוליד אפשרויות רבות, שאין לחזותן מראש. תערוכת של שיקול דעת ומקריות אופיינית גם למציאות ההיסטורית. ויליאם גאלי טיפח אף הוא את ההקבלה בין ההיסטוריון לבין הצופה במשחק ודימה את האחרון למעקב אחר התפתחותו של הסיפור ההיסטורי (הנרטיב). במשחק, כמו בסיפור עלילה, מובילה סדרה של צעדים מסובכים ומעורפלים אל תוצאה סופית בלתי צפויה. לואיס מינק שכלל את דימוי החקירה ההיסטורית כצפייה במשחק והוסיף לו ארבעה מאפיינים הראויים לתשומת לב ההיסטוריון: על הצופה להכיר את כללי המשחק – שאם לא כן לא יבין אותו; על הצופה לדעת מה מטרת השחקנים – מה פרוש הדבר לנצח במשחק וכיצד מושג הניצחון; המשחק נבדל ממהלך

החיים הרגיל, יש לו גבולות ברורים, ועל הצופה להיות מודע לגבולות אלה; בדרך כלל חש הצופה אהדה לאחד המשתתפים במשחק.⁴⁶

תקופת תשע השנים שבין ה'עסק הביש' (1954), 'הפרשה' על כל שלביה (1954); (1959; 1961-1962) לבין מועד התפטרותו של בן-גוריון מתפקידו כראש הממשלה (יוני 1963), מכילה את כל הרכיבים הדרמטיים הראויים למחזה פוליטי-חברתי מרתק. ואכן, קשה שלא לחוש את הדרמה בקריאת הפרקים העוסקים בשנים הללו בספרו של אהרונסון. זהו, אולי, החלק החשוב בספר, ובו מתחדדים אופן השימוש בדגם ההסברי שהציע, מתגבר המתח בין 'העבר' לבין 'ההיסטוריה' ומחריפה ביקורתו על קבוצת האינטלקטואלים שהצטרפה למבקשי סופו של בן-גוריון. עולים כאן הדי הפולמוסיים בהם השתלב אהרונסון כאינטלקטואל. הערוב בין החומרים המגוונים המקופלים במציאות של השנים הללו לבין ייצוגיהם בספרות המחקרית מדגימים את תקפותם וגם את שברירותם של כמה ממרכיבי דימוייהם של קורנו, גאלי ומינק: גם את הגבולות החדים והברורים שבין המשחק לחיים – אבל גם את חדירותם ועברותם של הגבולות הללו, כקרום דק. גם את היכולת להתוודע ולהפנים את כללי המשחק אבל גם לחוות את גבולות פקיעתם. גם את היכולת לתכנן מהלכים אבל גם להיקלע ולהילכד בסדרה של צעדים מסובכים ומעורפלים המוליכים גם את המחזאים, גם את הצופים וגם את השחקנים אל תוצאה סופית בלתי צפויה.

דרמה שהצופים בה, הכותבים עליה מתוך התבוננות מאוחרת, והגיבורים – האנטי גיבורים ואף שחקני המשנה שבה – מתערבים אלה באלה: כמו ב'שושנת קהיר הסגולה' כך גם כאן יורדים השחקנים מן הבמה ומתערבים בקהל הצופים. אינטלקטואלים וכותבי ההיסטוריה אינם מסתפקים רק בהתבוננות בדרמה או בכתיבה עליה, אלא גם עולים על הבמה והופכים לחלק מן המשחק-המחזה ממש. הגבולות בין המחקר והכתיבה לבין ההשתתפות בפועל באירועים מיטשטשים. גם גיבורי המחזה, מצדם, אינם משלימים עם טשטוש הגבולות, ואינם נכונים להותיר את שדה המחקר והכתיבה למי, שבעיניהם, פסקו מלהיות רק חוקרים ואנשי רוח, שהניחו את הקולמוס⁴⁷ (כגון, אנשי 'מן היסוד'),⁴⁸ והחלו להניע כוחות ואישים בתוך הפולמוס כפוליטיקאים לכל

46 אנטואן קורנו, 'מסה על יסודות הכרותנו' (1851), בתוך: ויינריב, חשיבה היסטורית, עמ' 264-265. ראו שם: גלגולים נוספים של אותו רעיון, אצל המשורר פרידריך שילר וההיסטוריון יהוה הווינחה.

47 על 'העסק הביש' ו'הפרשה' תיעוד רב בארכיון בן-גוריון. ביניהם גם מכתבו של מרטין בובר לבן-גוריון מ-6.1.1961, ובו התייחס בובר לדברי בן-גוריון בדבר הצורך בחקירה משפטית ולא להסתפק בחקירתם של השבעה. וכך כתב בובר: 'לא אמרנו אף פעם שאנו מתנגדים לחקירה משפטית. אילו אפשר היה לסדר חקירה כזאת היינו שמחים [...] אולם המשפטנים שלנו אמרו [...] שחקירה כזאת אינה כיום בגדר האפשרות [...] אם כך, הרי לא נשאר אלא לקבל את הסיכום של הזרוע המוציאה לפועל. גוף המוסמך מבחינה ייצוגית [...]'. אב"ג, התכתבות, 6.1.1961.

48 מן היסוד היה כתב-עת נאו-סוציאליסטי של מתנגדי בן-גוריון במהלך 'הפרשה', קבוצה אופוזיציונית שבראשה עמד פנחס לבון. קבוצה זו טענה כי ההסתדרות הכללית והגופים המסונפים לה היו

דבר. חומרי הגלם – שברגיל העבר 'מותיר לטובת' המתבונן המאוחר, מזויפים על-ידי כמה ממשותפי הדרמה – וגם זאת כחלק מן העלילה. הבידוי והבידיון הופכים אפוא להיות לחלק ממשי מהמציאות, וממה שייוותר לטובת החוקרים.

דרמה גדולה שיש בה כל מה שמחזה משובח יכול להציע: פרשיית ריגול וחבלה המסתיימת בכישלון מר; הנחות מבצעיות מופרכות; עריקה של מפקדים; זירת התגוששות של כוחות השלטון; התאדות דרגים פוליטיים ומבצעיים בכל הכרוך בקבלת אחריות על הכישלון; מבוך של מזימות: זיוף מסמכים, בגידה, בוגדים ונבגדים; מלך מזדקן רדוף שנאה וקנאה, שמתנגדיו סוברים כי הוא מוכה סנוורים השבוי בידי עוזריו הצעירים והשאפתניים; דור מנהיגות המסרב להיעקף וקבוצות אינטרסים גלויות וסמויות; מעגלי זיקה מקומיים, אזוריים ובינלאומיים. זו פרשייה אשר כפי הנראה לעולם לא נוכל לרדת לסוף חקרה, שאיש ממשותפיה לא חזה את כל צעדיה וכל משמעויותיה המאוחרות.

אהרונסון מצביע בפרשת לבון על לפחות שלוש מערכות: מערכה ראשונה – 1954, מערכה שנייה – 1960 על הקשר שלה לבחירות של 1959; מערכה שלישית – 1961-1962 על הקשר שלה לסוף דרכו של בן-גוריון. ראשיתה של הפרשה בשורה של מעשי חבלה שבוצעו במצרים ב-1954 על-ידי אמ"ן. חבלות במתקנים ומוסדות מערביים שמטרתם הייתה להציג את השלטון המצרי כשלטון אנטי-מערבי וליצור את הרקע לאי-יציאתם של הבריטים מאזור התעלה. בעלי התפקידים המדיניים והצבאיים העיקריים באותה עת היו: פנחס לבון – שר ביטחון, משה שרת – ראש הממשלה. הרמטכ"ל – משה דיין, וראש אמ"ן – בנימין גיבלי. מנכ"ל משרד הביטחון היה שמעון פרס, גם הוא וגם דיין נחשבו לאנשיו של בן-גוריון בממשל שרת. בן-גוריון היה אז בשדה-בוקר.

הפעולה נכשלה. מבצעה – רובם יהודים מצרים – נלכדו. מהם הוצאו להורג ומהם נשפטו לתקופות מאסר ארוכות. בארץ – משה שרת, ראש הממשלה, אמר כי לא ידע על הפעולה. שר הביטחון, לבון, אמר שהוא לא נתן את ההוראה, וכיוון את דבריו אל דיין ופרס: שניהם חתרו תחתיו, התעלמו ממנו, ורצו בכישלוננו, כך אמר. לאחר שורה של בירורים נסתיים הסבב הראשון בפיתוריו של פנחס לבון מהממשלה. זמן-מה אחר כך חזר בן-גוריון לתפקידו כשר הביטחון. ב-1955 שב ונבחר לראש הממשלה. משה שרת שב להיות שר החוץ. את לבון מינה בן-גוריון למזכיר ההסתדרות.⁴⁹

'ארגונים וולנטריים' ש'המדינה' הבן-גוריונית ביקשה להשתלט עליהם ולשלול מהם את מעמדם. ראו: אהרונסון, מנהיג הרנסנס, עמ' 154, 378; ראו גם: קרן, בן-גוריון, עמ' 95-94; אייל כפכפי, לבון: אנטי-משיח, תל-אביב 1998 (להלן: כפכפי, לבון), עמ' 410-398. השוו: איסר הראל, קם איש על אחיו, הניתוח המוסמך והממצה של 'פרשת לבון', ירושלים 1982.

המערכה השנייה, פרשת 1960, נפתחת בפגישתם של פנחס ספיר ופנחס לבון. ספיר מסר ללבון את המידע החדש 'על פרשת 1954'. קיצורו הנמרץ: אברי אלעד, בשעתו ראש חוליית אמ"ן במצרים, נחקר בחשאי, נשפט בחשאי ונמצא אשם בקשר עם אויב לאחר נפילת החוליה שפיקד עליה במצרים. מהדברים עלה שאלעד נמלט ממצרים בסיועם של המצרים עצמם, אותם שרת. בשעת עדותו הפליל אלעד את הממונים עליו באמ"ן והאשימם בזיוף המסמכים. מהאשמותיו השתמע שהצבא – אמ"ן – מושחת ושקרן, וכי אנשים בו פעלו במצרים בלא היתר משר הביטחון לבון.⁵⁰

בן-גוריון, משה דיין, שמעון פרס ויעקב חזן במושב הפתיחה של הכנסת השישית בירושלים, 22.11.1965
[באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית, צלם: משה פרידן]

התמונה השנייה במערכה זאת היא פגישתו של מזכיר ההסתדרות, לבון, עם ראש הממשלה ושר הביטחון, בן-גוריון. מצויד במידע החדש שקיבל מספיר תבע לבון מבן-גוריון טיהור – זיכוי מאחריות ל'פרשת 1954'. תגובת בן-גוריון הייתה כי זיכוי לבון הוא עניין לחקירה משפטית, זה אינו עניין פוליטי ששר או ממשלה יכולים לפסוק בו. לבון איים שיחפש צדק במקום אחר. במוקדה של התמונה השלישית במערכה הזאת עומדת פנייתו של לבון לשלושה כיוונים: לוועדת החוץ והביטחון של הכנסת, לכלי התקשורת ולקבוצת אנשי רוח. ברקע משתפים 'הקריין והמקהלה' את הקהל במידע המציג את השפעתן הדיאלקטית של הבחירות של 1959: מצד אחד ניצחון גדול של מפא"י. מצד שני הבנתה של אחדות העבודה כי לא תוכל להיות אלטרנטיבה למפא"י ולכן ראוי שתחבור אליה ותבנה את כוחה מבפנים. הברית בין גורמים בתוך מפא"י לבין

אחדות העבודה – הם שיבנו את הקואליציה אשר בסופו של דבר תחבור נגד בן-גוריון ו'הצעירים' ותפיל אותו.⁵¹

המקהלה מוסיפה עוד מוטיב מקדם עלילה לטובת הצופים במחזה: בן-גוריון מציע שינוי של שיטת הבחירות לפי הדגם הבריטי, ו'הצעירים' שעמו אימצו זאת בהתלהבות רבה: חלוקת הארץ לאזורי בחירה רובית ישירה הייתה יוצרת מצב חדש שה'בוסים' הוותיקים והעיליתות המסורתיות עלולים היו לאבד מכוחם. בן-גוריון אינו מצליח להשיג תוצאות אלקטורליות שיאפשרו רפורמה כה מקיפה, מתנגדיו מתוך המפלגה ומחוצה לה לומדים על מגמתו, ומכאן מתווסף עוד נימוק כבד משקל לסילוקו. גם דיין, איש הצבא לשעבר, ה'נץ' הפוליטי הערמומי, שמונה בבחירות אלה לשר החקלאות בממשלה, וגם פרס ש'הקים' לו ממלכה משלו במשרד הביטחון, שניהם עוזריו הקרובים של בן-גוריון מסומנים כיעדי חיסול. ממלכתו של פרס שחלשה על כספים רבים, על אנשים רבים ועל עניינים סודיים כמו בניית הכור בדימונה, נתפסת הן כאיום והן כמשאב כוח שראוי לנטרלו או ליירטו לכיוון הראוי.

בטרם ירד המסך על המערכה השנייה – מסכמת המקהלה בקולות מסולם מבשר רע: כך החלה מערכתו של לבון להרוס את המערכת הפוליטית של ישראל. שכן ה'פרשה' פרצה בצומת היסטורי, בטרם הושלם כראוי גיבושה של מערכת זאת, כשעוד לא הייתה אלא תערובת שנשלטה עד כה בקושי גדל והולך, הודות לסיבות היסטוריות, פוליטיות ואישיות. 'כל העולם במה', מחזה רב מערכות וטרופ מערכות, ממש כפי ששקספיר לימד אותנו. בן-גוריון שימש מעין גורם מלכד של מרכיבי המערכת הפוליטית של ישראל, ומי כמותו ידע שמעמד זמני זה יפוג ויעלם, אם לא יפעל להחליפה במיסוד הראוי למערכת זו. מאבקו ב'פרשה', כך מלמד אותנו אהרונסון, היה פן אחד – עיקרי ועקרוני – של ניסיונו הכולל למסד את החיים הפוליטיים בישראל, כראוי, למדינה מתוקנת.⁵²

כרקע למערכה השלישית מביא אהרונסון את ההתפתחויות מאותן שנים סביב המהלכים לבניית האופציה הגרעינית בישראל, סוגיה הזוכה למקום נרחב בספר. והרי עיקריהן: בעת שלבון עורר את הפרשה מחדש במאי 1960 פרץ משבר חמור שהאפיל על מדיניות החוץ והביטחון של בן-גוריון ושל עוזרו פרס: נשיא צרפת דה גול הודיע לישראל בחשאי כי החליט שלא לקיים את הסכם 1957 בדבר הקמת הכור בדימונה. בן-גוריון ופרס היו טרודים במשבר זה שהוסתר מעיני הציבור ונדודע ברבים רק שנים לאחר מכן, שעה שענני ה'פרשה' אימו עליהם מביט. ביטוי יחיד למחלוקת פנימית בענייני דימונה ניתן בציבור באמצעות 'הוועד לפירוז המזרח התיכון מנשק גרעיני', גוף שראשיו היו ישעיהו ליבוביץ ואליעזר ליבנה. גורם אחר שתקף ככל יכולתו את

51 שם, עמ' 356-357.

52 שם.

בן-גוריון ועוזריו היה שבועונו של אורי אבנרי – העולם הזה, שפרסם את עיקר הפרשה בעקיפין וקשר אותה במסעות קודמים שלו נגד משטר מפא"י בכלל ונגד בן-גוריון בפרט. ליבנה וליבוֹבין טענו כי האופציה הגרעינית הייתה 'שגעון של המשטר – כדי להנציח את שלטונם', וכי בן-גוריון ואנשיו פועלים נגד המקובל במערב בכלל, ובקהיליית מדעני האטום בפרט. כי הם מועדים לצרה גדולה מטעם פטרוניתה העיקרית של ישראל ואף לסיבוך אפשרי ביחסי ישראל וברית המועצות. עוד הוסיף אהרונסון כי גם חוגים ממפלגת הלייבור בבריטניה – שאחדים מראשיה היו מקורבים לאישי שמאל בישראל ובייחוד ליגאל אלון – צרפו קולם כנגד רצונה של ישראל בהרתעה אטומית עצמאית, השמיעו דברים חריפים מאחורי הקלעים בגנותו של שמעון פרס. איש מפ"ם שמחה פלפן – עורך השבועון ניו אוטלוק – אף טען שפרס הלך שולל בעניין זה אחרי מקסם שווא צרפתי, בדבר כוח הרתעה עצמאי שאין לו עתיד בעולם ששולטות בו מעצמות העל המימניות. הנה כי כן, אם ביקש לבון לרמוז לאלה שירצו להיאחז בדבריו, שפרס היה מקדמת דנא אישיות מפוקפקת והוא-הוא שניסה לגדור בעדו בשעתו בלא הצלחה, הנה התעוררות ה'פרשה' באה עתה לסייע לו בכך.⁵³

נחזור להתגלגלות הפרשה: בן-גוריון ערך כמה חקירות פנימיות משלו ב'פרשת 1954'. בתחילה באמצעות מזכירו הצבאי, ומאוחר יותר באמצעות היועץ המשפטי לשעבר, השופט חיים כהן. שתי החקירות לא הניבו תשובה ודאית לשאלה – מי הוא שנתן את ההוראה לביצוע הפעולות במצרים. הן כן העלו שקצינים בדרג המבצעי זייפו מסמכים, והשאלה שנתרה פתוחה הייתה: האם אלה חיפו על עצמם? האם הממונים עליהם בשעתם ביקשו זאת מהם? הדמות המרכזית בעניין זה הייתה ונשארה כך עד היום אל"מ בנימין גיבלי, מי שהיה זכור ראש אמ"ן ב-1954 ושומר על שתיקתו מאז ועד היום. לאחר שהתברר כי גיבלי מעורב בזיופי המסמכים הועבר לתפקיד אחר וקידומו הופסק. לבון לא הסכים להסתפק בכך, ופנה, כאמור, לוועדת החוץ והביטחון. לא צריך היה להיות פרשן פוליטי חד חושים כדי להבין כי בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת יהיו חברי כנסת שהם יריבים פוליטיים מובהקים של בן-גוריון ודרכו, וכי הם עלולים לעשות שימוש פוליטי במידע שעתיד להתגלגל אליהם, ולא רק מתוך רצונם המובהק לעשות צדק עם לבון, או להגיע למיצוי האמת.⁵⁴

אהרונסון מצטרף לדעתם של ביוגרפים שונים של בן-גוריון הקובעים כי נתגלתה כאן חולשתו של המדינאי הקשיש – שהיה בעבר בעל חושים פוליטיים חדים – על שלא צפה מראש את הסערה הציבורית הצפויה. אפשר שניתן היה לעצור את הסחף הזה

53 שם, עמ' 357-358.

54 על 'העסק הביש' ו'הפרשה', ראו גם: כפכפי, לבון; שבתי טבת, קלבן; על מה נפל דוד בן-גוריון, תל-אביב 1992; עמיר בר-אור, "מן היסוד" – נפתוליה של תנועה פוליטית-רעיונית, עיונים בתקומת ישראל, כרך 4, עמ' 478-493.

על ידי חקירה טובה ומשכנעת יותר מזו שהוא הורה עליה. אפשר שהיה יכול לסרב להיות לצד בבירור פרשה שארעה כאשר לא כיהן בממשלה, ולא היה מעורב בה. הוא גם לא חזה כי לבון לא יכבד את מה שאהרונסון מכנה 'כללי המשחק' שהיו מקובלים במפא"י, ולפיהם מבררים את כל המחלוקות בתוך 'הבית' פנימה.⁵⁵

הצדק גויס אפוא לעשיית אי-צדק. מאבקים פוליטיים, אינטרסים אישיים, כוחניים ויצריים התפרסו בלבושן של אמונות ודעות נעלות. מהלכיו של בן-גוריון לכדיקת הפרשה עד 1960 והתעקשותו כי כל בדיקה נוספת תהיה של ועדת חקירה משפטית, נתפסו כניסיון שלו להגן על גילויי השחיתות בתוך צה"ל, שהיה בבת עינו, ועל האינטרסים שלו ושל עוזריו הבכירים. גיוסם של אנשי רוח – חלקם אופוזיציה לבן-גוריון ודרכו – ללא כל קשר לפרשה, וכך גיוסם של כלי התקשורת, השימוש של לבון ותומכיו בכלי ההדלפות מפי אנשי אופוזיציה וקואליציה בוועדת החוץ והביטחון, הטחת האשמות גורפות שבשל מגבלות הנושא והצנזורה לא ניתן היה להרחיב בטיעונים לדחיתם – כל אלה שיחקו לידי של לבון ושל כל מי שמצא לנכון להתלכד סביבו, למערכה שנתבררה בסופו של דבר כמערכה מכרעת בכל האמור לסיום כהונתו של בן-גוריון.

אהרונסון מוסיף, מרחיב ומחדש בפריסת הגורמים והנסיבות שליבו והלהיטו אהדדי את הפרשה. סמיכות הפרשיות – 'פרשת לבון' והמשבר עם צרפת בנושא הכור בדימונה – גרמו לאנשי ה'ועד הציבורי לפירוז האיזור מנשק גרעיני' לחגוג את כישלון 'הפיל הלבן' ההולך ומוקם בנגב ואף ניסו לתת לכך פרסום ברבים – בלא הצלחה. ישעיהו ליבוביץ, נתן רוטנשטרייך ואפרים אלימלך אורבך נעשו מעורבים ב'פרשה' במעמד של 'אנשי רוח' שמחו על הטיפול ב'פרשת 1960' בקול גובר והולך.⁵⁶

בשלהי 1960 עלה המסך על תמונות נוספות במחזה רב המערכות הזה. בהסכמתו של בן-גוריון הקימה הממשלה ועדה של שבעה שרים לדון בנוהלי החקירה של 'פרשת לבון'. בן-גוריון ראה בה ועדה נוהלית ולא ועדת חקירה מטעם עצמה. כך או כך, יום לפני שמסר הודעה על המהלך הזה בכנסת, חרגה ועדת השרים מסמכותה והעניקה ללבון את הזיכוי שתבע בלא שקבעה מי הוא האשם האמיתי ב'פרשת 1954'. מי שעמדו מאחורי מהלך זה – שר האוצר לוי אשכול ושר המשפטים פנחס רוזן – פעלו מתוך לחץ ציבורי, אפשר גם מלחצו של לבון באופן ישיר אשר איים לפתוח 'תיבת פנדורה' של מפא"י. מן הסתם, למסור מידע על מימון מסעות הבחירות שלה, ואולי על פעילותם של כמה 'בוסיים' אשר כפי הנראה אכן היה להם ממה לחשוש.⁵⁷

55 אהרונסון, מנהיג הרנסנס, עמ' 365.

56 שם, עמ' 366-367.

57 שם, עמ' 365-368.

מעשה זה סתם את הגולל על יחסי בן-גוריון ולבון. 'העיט הצבוע' ו'זמרי' היו כמה מתוויות הערכה שבן-גוריון וסובביו הקרובים העטירו בהם את לבון. כינויים ותיאורי אופי היכולים להעלות סומק אפילו בלחיי של פְּרָאנְטָה הססגוני, יציר דמיונו של אומברטו אקו בהאי של יום האתמול, והנה לכם עוד חומרים לדרמה העזה הזאת. כך או כך, בן-גוריון לא הסכים לזיכוי לבון, וגם לא למהלך של שרים בכירים בממשלתו לפעול מאחורי גבו. הוא הודיע על פיטורי הממשלה בידי ראשה, על הקמת ממשלה חדשה ועל מועד חדש לבחירות כלליות בישראל. עד אז תכהן הממשלה במעמד ממשלת מעבר, הפטורה מן המגבלות הפרלמנטריות הרגילות, ומאחר שלא היה אפשר להפילה, הרי התלות בשרי 'אחדות העבודה' ואחרים שהיו עלולים להזיק ליחסי ישראל – גרמניה ולחידוש הפרוייקט הגרעיני צומצמה לפי שעה. שר האוצר, אשכול, עשה אז מהלך שבא להפיס את דעתו של בן-גוריון, שכן יוקרתו בקרב הציבור הרחב ובקרב עדות המזרח במיוחד עדיין הייתה נכס שאין לוותר עליו. אשכול פעל לפיטורי לבון מכהונתו בתפקיד מזכיר ההסתדרות. אחד ה'בוסים' המקומיים המיליטנטיים ביותר של מפא"י – יוסף אלמוגי – יזם 'מסע התעוררות' להעמקת התמיכה הציבורית בבן-גוריון.⁵⁸

אלא שהדחת לבון החריפה עוד יותר את המצב ופגעה עוד יותר במעמדו המתערער של בן-גוריון בקרב העילית הישראלית. לקבוצת אנשי הרוח שפעלו עד כה הצטרפו כאלה שראו בהדחת לבון מכהונה שאינה קשורה ב'פרשה', עוד סימן להידרדרותה של הדמוקרטיה הטרייה לכלל שלטון דיקטטורי. דן פטינקין ועוד רבים מהבולטים ביותר באנשי האוניברסיטה העברית הצטרפו גם הם למערכה, וניסיונותיו של בן-גוריון להסביר את עמדתו ב'פרשה' בהתכתבות ישירה עם אישים אלה ובמאמרים בעתון דבר, לא הניבו את התוצאה המבוקשת.⁵⁹

הדחת לבון ממשרת מזכיר ההסתדרות, שבן-גוריון כאילו כפה אותה בדבריו 'או אני או הוא', הוצגה בתור מעשה עריצות ועריפת ראשים כמעט נוסח רובספייר. הצטרפותו של יעקב טלמון לקבוצה הוסיפה גם היא משקל לחוג המתנגדים לבן-גוריון. ביקורתו של טלמון על בן-גוריון נשענה על היוקרה שקנה לו כמומחה להיסטוריה של המהפכה הצרפתית ובהתגלגלותה לדיקטטורת היחיד של רובספייר. בספרו הידוע ראשיתה של הדמוקרטיה הטוטליטרית – ביקר טלמון את 'המשיחיות המדינית' – דחינו את הכפפת החברה לחזון מופשט, לשאיפה, דתית במהותה, לגאולת האדם. הספר התפרסם ותורגם לעברית שנים מועטות לפני כן, והעניק לטלמון פרסום בינלאומי, ודברי הביקורת שהשמיע הניבו את ההקבלות הנדרשות בין צרפת המהפכנית לבין ישראל העוברית

58 שם, עמ' 368. על פראנטה, ראו: אומברטו אקו, האי של יום האתמול, תל-אביב 1995, עמ' 343-337.

59 על הלוח הרוח עם פיטורי לבון מתפקידו כמזכיר ההסתדרות, ראו גם: כפכפי, לבון, עמ' 98-97, 104-108, 300-297, 335-308, 397-393; שבתי טבת, עונת הגז, תל-אביב 1992, עמ' 455-452.

והניחו את המצע למי שרצה לגזור מן ההקבלות הללו גם את ההנמקות המלומדות לסכנה הטמונה במנהיגות משיחית ובלהט מהפכני חסר המעצורים. בן-גוריון היה אפוא כפי טלמון למן עריץ הפועל על פי עקרונות מופשטים הנוגדים את החירות, ועמדותיו ביחס ללבון נתפרשו כחלק מהאווירה הזאת.⁶⁰

ואם לא די בכל אלה, מוסיף ומלמד אותנו אהרונסון, בא משפט אייכמן, שנלכד והובא ארצה במאי 1960, סמוך מאוד לפרוץ הפרשה – והוסיף משלו לאווירה ולעיסוק במוצאם של משטרים טוטליטריים ובסתירה שבין חירות הפרט לשאיפת האדם להיגאל. תורתו של הפילוסוף קרל פופר על אודות 'החברה הפתוחה ואויביה', הזינה גם היא את כל מי שפרש את סימני התנהגותו של בן-גוריון סביב הפרשה כסימני התבצרותו של מנהיג שהשררה עיוורה אותו, או כמנהיג שתש כוחו והוא מונע בידי עוזריו תאבי הכוח החותרים להשליט בישראל את ממלכת הביטחון והצבאיות שממנה יצאו. במובן זה הייתה הפרשה גם מעין ניסיון של 'אנשי רוח' ישראלים לדון במשטרים טוטליטריים ובמרכיביהם, בשואה ובלקחייה. להעתיק דיון זה למציאות הישראלית כפי שהבינוה, על רקע של תקדימים ודגמים היסטוריים ובהם דגם המהפכה הצרפתית על שלביה היפים ובעיקר על גלגוליה הנוראיים. שמקבילתה הישראלית היא ה'חזון משיחי' שיש בו סכנה לחירות, שבשמו של ה'חזון' מוכפפת החברה לצרכיה של מדינה חזקה, דורסנית ובלתי צודקת החייבת, כביכול, לראות בצבאה ערך עליון ולהגן עליו.⁶¹

60 אהרונסון, מנהיג הרנסנס, עמ' 362-364, מה שהגדיר טלמון: כ'משיחיות מדינית' ו'הדמוקרטיה הטוטליטרית'; על הפולמוס בין בן-גוריון לבין טלמון וחבריו לדעה בעניין המהפכה הצרפתית וגלגוליה, ראו גם: קרן, בן-גוריון, עמ' 66-65, 73-74; דברי המבוא של ישראל קולת לזכרו של טלמון, בתוך: צ' ברס (עורך), משיחיות ואסכטולוגיה, ירושלים 1984.

61 אהרונסון, מנהיג הרנסנס, עמ' 366-368. שרטוטי אופי של בן-גוריון כמנהיג חזק ועצמאי, בודד מאוד וחסר פשרות, וגם של איש שקורץ מחומרי רנסנס, ראו: דברי יעקב, בנו של משה שרת, ושל מנחם באדר כפי שהובאו בידי שלמה נקדימון: יומני שרת מלאים תיאורים כואבים על יחסו של בן-גוריון אליו. יעקב שרת, בנו של שרת, תיאר זאת כך: 'בן-גוריון היה אדם שהעמיד לעצמו מטרה. ואז, כל דבר היה משועבד לאותה מטרה. הפרטים לא כל-כך עניינו אותו. לאלה דאגו חסידיו שלא תמיד פעלו בתיאום איתו. כלל היה אצל בן-גוריון, שאם אדם מסוים מפריע לו במילוי מטרתו, עליו ללכת. [...] ואולי [...] זאת גדולתו של בן-גוריון – כך צריך לנהוג מנהיג'. מנחם באדר, מראשי תנועת החירות, כינה את בן-גוריון בימי פרשת לבון 'ראש הדרייפוסאידה' – כלומר ראש עלילת כזב נוסח משפט דרייפוס. לאחר מותו של בן-גוריון, סביב אירועי שנת המאה להולדתו, באדר שינה את יחסו אליו, והרחיק עד לרנסנס כדי להגדיר את בן-גוריון כ'נסין הרנסנס'. מנהיג בעל אישיות חזקה, שכבש את השלטון בעצמה אישית, לאו דווקא בהסכמה של חבריו. בן-גוריון אמנם לא השתמש בפגיון ורעל, גם לא שכר שכירי חרב כדי לסלק את יריביו מהזירה. אולם, תכסיסו הפוליטיים וצורת פולמוסו, היו מושחזים לא פחות מאשר כלי נשקם של הנסיכים. עם זאת ועל אף זאת, בעיני באדר היה בן-גוריון מנהיג במלוא מובן המילה: 'אדם לא סימפטי, נערץ ונאהב, שאינו אוהב אף לא אחד מאוהביו ומעריציו, ובעצם גם אינו רוצה שיאהבו אותו. אין לו ידידים, והוא גם אינו יכול להיות ידיד של איש. הוא אינו יכול להיות חבר בין חברים או שווה בין שווים. בפיסגה יש מקום רק לאחד, והאחד הזה, נידון מלכתחילה להיות בודד ומבודד. לעולם אינו מאושר, משום

ניסיונותיו של בן-גוריון – שנמשכו בעת ההיא בלא הפוגה – לדבר על חזון יישוב הנגב, על חשיבותו של 'חזון', על הכורח שבקריאת המציאות האירופית והעולמית המחייבת קשרים עם גרמניה דמוקרטית, עיסוקיו בתנ"ך ובפרשנותו, ויכוחיו עם 'אנשי רוח' בענייני הפרשה ציירו לו תדמית של בעל יומרה לדעת הכל, לפסוק הלכה בכל, ולכפותה על הכל – בנוסח מעין סטליניסטי.⁶² הניסיון לתפוס את השור בקרניו, דהיינו לשמוע את עמדת 'אנשי הרוח' ומדעי חברה וטבע בשאלות הללו, מתוך כוונה ברורה להוכיח להם כי 'באין חזון יפרע עם', ובייחוד העם היהודי, וכי בתחום זה – של השראה אידאליסטית הנחוצה לחברה הישראלית בשלב זה של גיבושה, שהיא מעניינו של המדינאי בסיוע ראוי של 'אנשי הרוח' ובקמתם שלהם – נכשל, והיה אולי פתטי. הן משום שאין זה מתפקידם של אנשי רוח להציע אלטרנטיבה של ממש לחזונו של המדינאי, והן משום שהבלייל הרנסנסי-אקלקטי של 'חזון' בן-גוריון, לא יכול היה לעמוד בפני ביקורתם המלומדת של 'אנשי הרוח'. כך, למשל, בחר פרופ' אורבך שכבר פעל ברבים נגד הקמת הכור בדיומונה והיה מראשי המדברים ב'פרשה' – לתקוף את השימוש שעשה בן-גוריון בחזון המשיחי ההומניסטי של נביאי ישראל לצרכיו. אורבך טען כי ישעיהו הקדיש למשיחיות פסוקים מעטים במכלול נבואתו, ואילו את רובה הקדיש לביקורת המציאות החברתית והפוליטית של היהודי בזמנו. משמע שירשי הנביאים – וירמיהו בכללם – למדו מהם לבקר את המציאות, ולא רק להציע חזון גאולה פוזיטיבי, היכול לשמש השראה יצירתית לבניית ממלכה ישראלית חדשה. תפיסה ביקורתית זו של תפקיד האינטלקטואל היהודי הייתה מקובלת גם על מרטין בובר לשיטתו, ובן-גוריון ביקש לנסות ולהתמודד אִתָּה כמיטב יכולתו. שכן 'בקורתיות' אינה בונה חברה, אלא אולי מעצבת דעת קהל ומושפעת ממנה. והרי בשמה של 'בקורתיות' עקרונית יכול אדם להגן על לבון, לפסול הקמת כור גרעיני ולעשות את הישר בעיניו בלי לדעת במה מדובר.⁶³

גם הניסיונות הללו לא הועילו. השיח היה שיח מעניין ומלומד, אבל נראה היה כי בשלב ההוא היה זה לא יותר מאשר שיח חרשים. שובל 'אנשי הרוח' שפרשו במהלך שנות 'הפרשה' ממפא"י במחאה על הדחתו של לבון הלך והתארך, וחלק מהם כוננו להם את כתב העת שהוזכר לעיל, מן היסוד. ביטאון שבבוא העת ייכתבו בו דברים נחרצים על בן-גוריון: 'אדם אחד בארץ יש לו מונופול על הכל על האמת והישר, על צדק ומוסר, על ממלכת הרוח ודמוקרטיה'. אכן, דימויו של בן-גוריון כמעין יוסף סטאלין, שקנה שביתה בצייבור קוראי מן היסוד אבל גם בצייבור הרבה יותר רחב, שדברי

שלעולם לא יוכל להשיג בשלימות את היעד אליו הוא חותר. אדם גדול שהשיגו ושגיאיותו – גדולים, אולם, גם יריביו יסלחו לו על קטנוניותו ויזכרו לו את זכויותיו. שלמה נקדימון, 'היריב', במוסף, 'בן-גוריון בן מאה', ידיעות אחרונות, 3.10.1986.

62 אהרונסון, מנהיג הרנסנס, עמ' 373.

63 שם, עמ' 374.

אנשי הרוח שימשו להם הצדקה מנומקת ומלומדת להתפרקות מ'מגילת החובות' שלהם. היה זה תהליך שהחל מיד לאחר הכרות המדינה, או לכל היותר זמן קצר לאחר תום מלחמת העצמאות, על 'יום הקטנות' שבא טבעית אחריהם. בהוויה שהתבססה באותה עת – חברה פלורליסטית, 'עיליתות', מיעוטים, בה כל גורם הציג 'אמת' משלו והגיון משלו. בסביבה בה יחסיותה של האמת, מגבלות הידע האנושי והקושי והסיכוי להגיע לאמת מוחלטת כלשהי, היו חלק מהשיח, הובנו כל דבריו של בן-גוריון על רקע מה שאנשי הרוח הגדירו כנטייתו לראות רק אמת אחת: האמת שלו. אמת אשר הגיע אליה לא מתוך תאוות העיון החשובה לכשעצמה אלא מתוך רצונו להכפיפה לצרכיו המעשיים כמדינאי ופוליטיקאי.

במצב זה, כך מלמד אותנו אהרונסון, נעשו סיכויי התמודדותו של בן-גוריון ככוחות ובנסיבות שחברו נגדו לאפסיים: מול בן-גוריון עמדו אינטלקטואלים מובהקים כישעיהו ליבוביץ, נתן רוטנשטרייך, יעקב טלמון ואחרים – שהשתתפו בוויכוח האינטלקטואלי, העקרוני והמרתק ויכלו לו. אינטלקטואלים אלה נטלו חלק כשותפים בהתארגנויות פוליטיות כמו 'המשטר החדש' או 'מן היסוד', שלא עשו רק לקידום הדעת ותפיסות עולם מוסריות אלא היו לפוליטיקאים לכל דבר, ובתור שכאלה הפליאו להילחם עד תרמה בבן-גוריון הזקן, הנוקדן, העייף והנחלש.⁶⁴

1. על הפטור ממגילת החובות

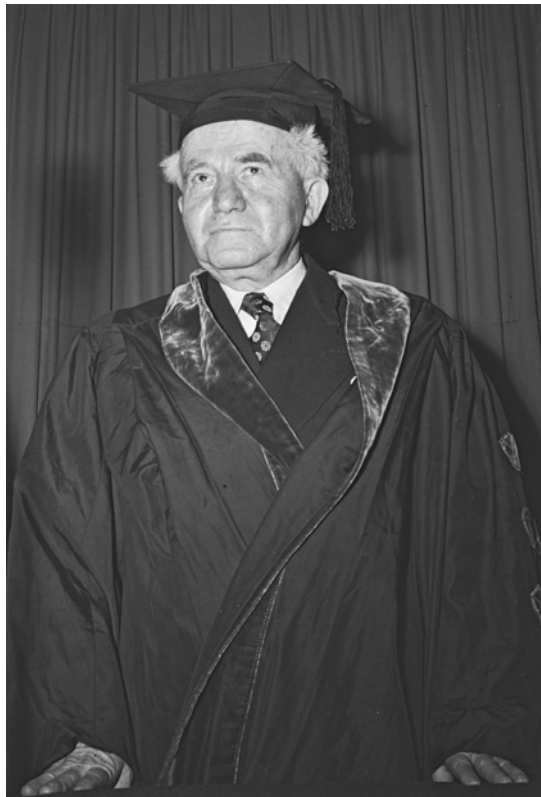
הנה כי כן, על הבמה הזאת, התרוצץ המלך הזקן, עייף, חבול וסומא למחצה, בין כוחות חזקים שחברו יחדיו, שצברו עצמות וכיוונים משלהם. היה זה מצב שהתגלגל ויצא אף מידיהם של מנווטיו, אל ניצחון בלתי נמנע, שהיה בחזקת ניצחון פירוס, שהוביל למלכוד אליו נקלעה החברה בישראל בשל הסתלקותו, או סילוקו, של בן-גוריון בטרם יצליח להעביר כמה וכמה מהלכי תשתית את נקודת ה'אל חזור' ההיסטורית החיונית.⁶⁵ אהרונסון הפנה את מבטנו בספר זה אל היחסים בין 'עצמה' ל'דעת', והראה, כחוקרים אחרים לפניו, איך קבוצת אנשי רוח אשר התגייסו לעצור את ה'שלב

64 שם, עמ' 341-342.

65 ראו למשל: לעניין מהלכי התשתית את דעתו של בן-גוריון בנושא שינוי שיטת הבחירות כפי שהציגה במכתביו לבנימין אקצין, ב-17.10.1959, אב"ג, התכתבות; אקצין לבן-גוריון, שם, 25.10.1959; בן-גוריון לאקצין, שם, 19.11.1959. באחד מהם כתב: '[...] כאזרח המדינה המתבונן לחיי המדינה וצרכיה יש לי דעה ברורה שהשיטה הנהוגה אצלנו היא כסרטן מדיני בגוף האומה, המערער האחריות המדינית של הסיעות הקטנות [...] ומחליש הליכוד הלאומי הדרוש לנו יותר מכלל עם אחר. עוד בממשלה הזמנית התנגדתי להצעת השיטה היחסית. לצערי לא תמך בי אז אף חבר אחד בממשלה הזמנית בדרישתי לקבוע שיטת בחירות איזוריות. ונדמה לי שעכשיו הגיע חלק גדול – ואולי רוב ניכר – מאלה המסוגלים לחשוב בעצמם על צרכי המדינה, להכרה בהכרח השינוי ובקבלת השיטה הבררית. כל הסיעות הקטנות בכנסת [...] מתנגדות לבחירות האיזוריות, ואני מבין היטב את נימוקיהן [...]']

הרובספיירי' המתקרב, הצליחו, לכל היותר, לעצור את בן-גוריון העייף והזקן בסוף דרכו. ספק אם עלה בידם לעצור את התחזקותם של כמה מן הצעירים שסבבוהו, ספק עוד יותר גדול כרוך בשאלה האם היה ממש בזהירות מפני הסכנות המגוונות שגילמו אותה שעה בן-גוריון וצעיריו. מה שראו שם אנשי הרוח כסטיכי וכדטרמיניסטי – המציאות ואהרונסון הראו לנו כדיאלקטי.

קשה שלא להתרשם שהתבוננות אהרונסון במעורבות אנשי הרוח בפוליטיקה – אינה מנותקת מן ההקשרים בני זמננו. נראה כי התבוננות זאת נעשית מתוך לווחיה הבלתי מצופפים של שורת האינטלקטואלים המוליכה כיום, בדרכה, ובעצמות אחרות, את אותן התבוננויות מפרקות בכל מה שבן-גוריון וממשיכיו הספיקו – ולא הספיקו – לבצע. מן הבחינה הזאת, כמובלע או במפורש מנהל אהרונסון דין ודברים לא רק עם קבוצת אנשי הרוח שפעלה בעבר, אלא גם עם הפועלים בהווה, להם הוא מציע מספר לקחים: הראשון נסב על כוחן, אבל גם על מוגבלותן, של גישות משוות בהיסטוריה. הוא מזכיר להם כי ההתבוננות המשווה של כמה מאנשי הרוח בשעתו – במהפכה הציונית – והמסקנה שגזרו כי כמו בכל מהפכה 'מסוגה' לא תצלח ללא השלב הטוטליטרי – התבררה, ולפחות לפי שעה, כהתבוננות עקה ושגויה. אם בכל זאת מבקשים האינטלקטואלים לאמץ גישה משווה, יועץ הוא להם להתבונן בתהליכי בינוי החברה ובינוי האומה שעברה – ועדיין עוברת החברה בישראל – על רקע 'טבלת התעריפים' שגבו וגובות מהפכות מסדר הגודל הזה. שכן עד עתה המחירים שהמהפכה הציונית תבעה ותובעת, גם מבניה וגם מן הלוחמים בה, 'סבירים' ב'לוח התעריפים' הכללי שההיסטוריה מציעה.

בן-גוריון מקבל תואר דוקטור לשם כבוד מהאוניברסיטה העברית בירושלים, 5.4.1957
[באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית, צלם: משה פרידן]

אהרונסון מציע להם לראות כי מה שמשותף לשתי התקופות הוא לא רק עצם מעורבותם של אנשי הרוח בפוליטיקה אלא גם הפטור מ'מגילת החובות' שמעורבות מן הסוג הזה מספקת, כלומר, הנמקות והצדקות מלומדות למי שעיף מלשאת את עומס ה'גאולה' ומבקש להיתלות באילנות גבוהים על מנת להתחמק מחובותיו. נראה שאהרונסון אינו נוטל סיכונים: הוא מגייס למהלך הזה, למאבק הנוכחי, את בן-גוריון. מעלה אותו באוב, מציגו כ'מנהיג רנסנס', כמעט אולטימטיבי, ואומר לנו, כי ללא בן-גוריון, או מנהיגים מסוגו, נתקשה לבצע את הדילוג ההיסטורי הבא. מכיוון שקשה להעלות מנהיגים מן האוב, אולי חבל שהורדנו אותו בטרם עת.

זהו אם כן הדגם שעל בסיסו מבקש אהרונסון לקשור פרשיות שונות מחייו הציבוריים של בן-גוריון, הסמבטיון הגועש והסוער, בתקופת היישוב ובמדינה. לשזור באמצעותו את הקשר הסיבתי והמהותי בין האירועים, המצבים, בחייה של הדמות

המרכזית בסיפורו, וממילא, בחייה של האומה בה היה כה מרכזי. לדון בתשתית המוסרית של מדינה יהודית-חילונית, בשואה ובלקחים שגזר בן-גוריון ממנה. לבחון את עמדותיו בסוגיות פנים כבדות כמו שאלת החוקה לישראל, בפולמוס המר סביב 'פרשת לבון', ובענייני שלום ומלחמה, חוץ וביטחון. להתחקות אחר שורשיה של ההחלטה על מבצע 'קדש', ובקשר שביין מלחמה זאת להקמת הכור האטומי, ובהתגלגלותו של הקשר הזה לשאלת העיתוי המדויק של התפטרותו ביוני 1963. כך גם ללמוד על עמדותיו ביחס למלחמת ששת הימים, ואם לא די בכך גם לפענח את שורשי עמדתו באשר ליחסי ישראל גרמניה ואת חתירתו לגייס עליתות שונות – סופרים ואנשי רוח, בני קיבוצים, וכל מי שיכול לתרום לבניית החברה והממלכה של 'המידות הטובות' ובלשונו של בן-גוריון 'חברת מופת', 'עם סגולה' ו'אור לגויים'.

זהו ניסיון מרתק, חשוב, לא קל לקריאה ולא חף מהכללות נועזות מדי⁶⁶ – להביא גם הצעה ל'היסטוריה' אחרת של סיפורו של בן גוריון וגם לקעקע את אותן היסטוריות שאהרונסון ראה בהן פיקציה ומניפולציה של העבר. כשלים שלא נולדו רק מיחסיותה של הדעת, מזיכרון פריך ומתפורר, מהשוואות היסטוריות חסרות שחר, מן הלהט האופייני ל'סער ופרץ', או מן העובדה שחלק מהדברים שכתבו נכתב עדיין תחת רישומם העז של האירועים ומעורבותם האישית של חלק מהכותבים, כי אם גם, ובעיקר, בשל פעילותם המכוונת של עליתות אינטלקטואליות שפרצו את גבולות הקתדראות, השתחררו מחוקיהם הכובלים של תחומי הדעת שלהם, והיו לפוליטיקאים. וכמו פוליטיקאים לא הסתפקו עוד בחיי העיון עצמם ורק בכתיבת היסטוריה, אלא גם ביקשו להשתתף בעשייתה ממש. על מידת הצלחתם בכך, אומר לנו אהרונסון, ימים אמרו כבר – ואפשר שגם עוד יגידו.

66 להלן כמה טעויות, הכללות לא מבוססות, והתחשבנויות מיותרות שנכללו בספר: הדיונים באופי ומשמעות חינוכם של בני הקיבוצים (עמ' 285); שמו הקודם, האירופי, של אורי אבנרי (הלמות אוסטרמן, עמ' 114); כמה הכללות על אופיים הקיבוצי של היהודים; כמה הכללות על עמדותיו בעניין מלחמה ושטחים. בין המקומות שהקורא מתקשה לעקוב אחר בניית הטעון נזכיר את החלק המתודולוגי של המודל הרנסנסי, ובעיקר את החזרות, לעתים חזרות ממש, באותו עניין, לכל אורכו של הספר.